

บทที่ 2

แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้จะเป็นการกล่าวถึงแนวความคิด และทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และเป็นพื้นฐานในการศึกษา วิเคราะห์ วิจัย เกี่ยวกับการศึกษาในเรื่องของพื้นที่วางผังของเมือง อันได้แก่ ทฤษฎีผังโครงสร้างของเมือง และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่วาง แนวคิดเรื่อง Urban Mass และ Urban Form และแนวความคิดเกี่ยวกับพื้นที่วางผังของเมือง ประกอบด้วย ความหมาย ลักษณะ ความเป็นมา และความสำคัญของพื้นที่วางผังในชุมชนเมือง อีกทั้งประสบการณ์การพัฒนาพื้นที่วางผังในประเทศไทย และต่างประเทศ ตลอดจนอุปสรรคปัญหาในการพัฒนาพื้นที่วางผังของเมือง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับเมือง

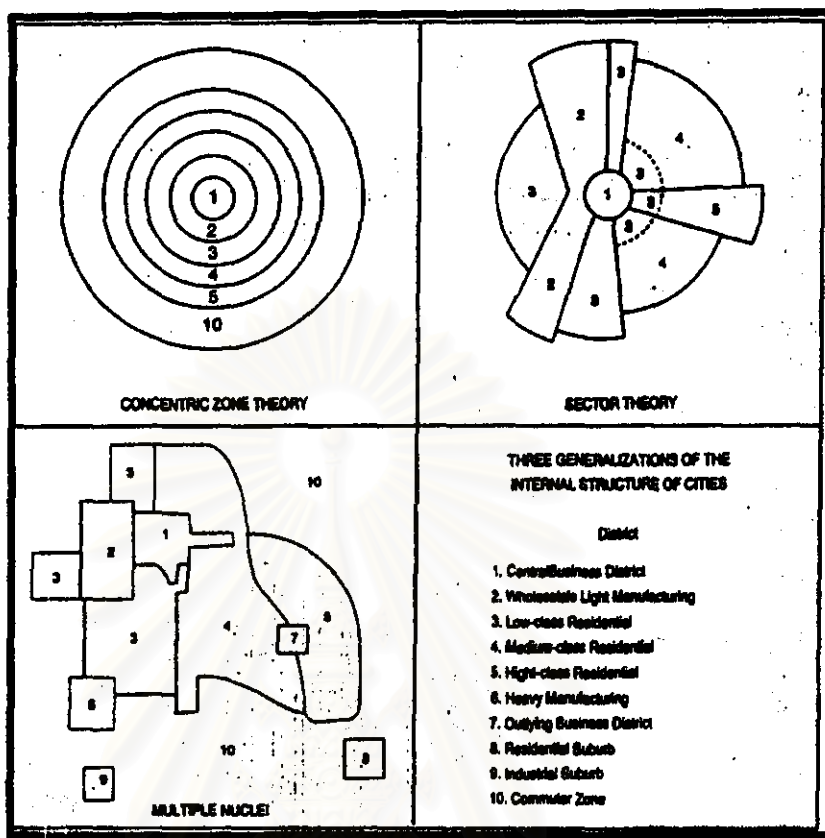
2.1.1 ทฤษฎีผังโครงสร้างของเมือง

ทฤษฎีผังโครงสร้างของเมือง (Model of Urban Structure) ถูกสร้างขึ้นมาจากประสบการณ์ของนักวิชาการในด้านผังเมือง ศึกษาผังโครงสร้างร่วมกับนักสังคมศาสตร์ เป็นแนวทางให้สามารถศึกษาโครงสร้างของเมืองในแง่มุมต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น ได้พยายามวางหลักเกณฑ์ ศึกษาปรากฏการณ์ของเมือง และการขยายตัวของเมือง ซึ่งทฤษฎีผังโครงสร้างของเมืองที่ใช้ศึกษากันแพร่หลายมีอยู่ 3 แบบ คือ ทฤษฎีวงแหวนร่วม (Concentric Theory), ทฤษฎีแบ่งส่วน (Sector Theory) และ ทฤษฎีหลายศูนย์กลาง (Multiple Nuclei Theory) (ภาพประกอบหมายเลข 2.1)

เนื่องจากเมืองเกิดขึ้น เติบโต และขยายตัวได้เหมือนสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เมื่อเมืองมีการขยายตัวมากขึ้น ซึ่งอาจสังเกตได้จากการเพิ่มขึ้นของประชากร การพัฒนาพื้นที่ของเมืองที่เกิดขึ้น เช่น การจัดรูปแบบการใช้ที่ดินให้เหมาะสม หรือบางเมืองปล่อยเมืองให้โตตามยถากรรม เกิดความซับซ้อนของการใช้ที่ดินเพิ่มขึ้น เมืองแต่ละแห่งมีสภาพที่ตั้งและสภาพแวดล้อมไม่เหมือนกัน ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของเมืองก็แตกต่างกันไป กิจกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ย่อมมีไม่เท่ากัน ทั้งหมดนี้จะแสดงออกมาในรูปของโครงสร้างทางกายภาพของเมือง (Physical Structure) หรือการใช้ที่ดิน (Land Use) ที่เห็นได้ เช่น ถนนหนทาง อาคาร บ้านเรือน ทำเลที่ตั้งของกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนบริการนันทนาการ เช่น ร้านค้าย่อย ร้านขายส่ง ธนาคาร สำนักงาน โรงงานอุตสาหกรรม สนามบิน และสวนสาธารณะ เป็นต้น อย่างไรก็ตามว่าเมืองหนึ่งจะมีคุณลักษณะพิเศษในตัวเอง แต่องค์ประกอบพื้นฐานกว้าง ๆ ก็เกิดขึ้นเช่นเดียวกันกับเมืองทุกเมือง จนสามารถที่จะสรุปเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับโครงสร้างของเมืองได้ ดังนี้

ภาพประกอบที่ 2.1

ทฤษฎีผังโครงสร้างของเมือง

ที่มา : ฉัตรชัย พงษ์ประยูร. ภูมิศาสตร์เมือง. 2527, หน้า 48.

ก. ทฤษฎีวงแหวนร่วม (Concentric Theory)

ผู้ทำการสังเกตศึกษา และเสนอทฤษฎีนี้คือ Ernest W. Burgess (ฉัตรชัย พงษ์ประยูร, 2527 :45-47) ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัย Chicago ในช่วงปี ค.ศ. 1920-30 โดยกล่าวถึง การที่เมืองขยายตัวถึงระดับหนึ่งการใช้ที่ดินแต่ละชนิดของตัวเมืองจะจัดตัวเองเป็นวงแหวนเรียงซ้อนกัน (Concentric Zone) รวม 5 วงด้วยกัน แต่ละวงที่เรียงซ้อนกันนั้น จะเริ่มจากใจกลางเมืองออกมา หรือจากศูนย์กลางเมือง (Central Business District) ในวงแหวนแต่ละวงจะแสดงถึงการใช้ที่ดินแต่ละชนิดอย่างเด่นชัด ผังทฤษฎีนี้มีพื้นฐานมาจากการจัดรูปแบบทางสังคมของประชากรในเมืองของอเมริกาเหนือ โดยสรุปผลจากการวิเคราะห์เมือง Chicago ซึ่ง Burgess เชื่อว่าหลักการนี้คงนำไปใช้กับเมืองอื่น ๆ ได้ด้วย ตามแนวคิดของเขา แบ่งเป็นเขตต่าง ๆ ดังนี้

1) ย่านธุรกิจการค้าของเมือง หรือศูนย์กลางเมือง (Central Business District) โดยทั่วไปเรียกกันว่า C.B.D หรือ Downtown อันนับเป็นศูนย์กลางของเมืองในด้านการค้า การสังคม และการคมนาคม ใจกลางจริง ๆ ของเมืองก็คือ ย่านขายปลีก ซึ่งเต็มไปด้วยร้านค้า ห้างสรรพสินค้า ร้านอาหาร สำนักงานต่าง ๆ ธนาคาร โรงแรมชั้นหนึ่ง และที่ตั้งของสมาคมที่สำคัญของเมือง ตลอดจนเป็น ย่านโรงหนัง โรงละคร ในกรณีที่มีเมืองมีขนาดเล็ก การใช้ที่ดินต่าง ๆ เหล่านี้อาจจะมีปะปนกันไป ส่วนในกรณีนี้

เมืองมีขนาดใหญ่ กิจกรรมเหล่านี้จะปรากฏอยู่เป็นย่าน เช่น ย่านห้างสรรพสินค้า ย่านการเงิน การธนาคาร ย่านโรงพยาบาล และสถานีขนส่ง เป็นต้น

2) ย่านปรับเปลี่ยน (Zone In Transition) เป็นบริเวณที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง มีการใช้ที่ดินหลาย ๆ อย่างปะปนกัน อยู่ถัดจากเขต Downtown ออกไปคือ เขตขายส่ง (Wholesale district) ซึ่งเป็นย่านโกดังเก็บของและคลังสินค้า บางตอนก็ปนอยู่กับย่านอุตสาหกรรมเบา (Light industries) ซึ่งอยู่รอบ ๆ C.B.D. โดยยึดเอาความได้เปรียบในเรื่องตลาด หรือบางแห่งเป็นเขตที่อยู่อาศัยที่ค่อนข้างต่ำในแง่คุณภาพและบริการเป็นห้องให้เช่า เป็นแฟลตราคาถูก จึงมักจะเป็นที่มั่วสุมของอันธพาล และผู้ร้าย โดยทั่วไปมักจะเป็นเขตของผู้ที่เพิ่งอพยพมาอยู่ในเมืองใหม่ ๆ

3) ย่านอาศัยของผู้มีรายได้น้อยหรือคนงาน (Zone of Independent Workingmen's home) นับเป็นเขตที่ 3 ซึ่งถัดจากใจกลางเมืองออกไป เป็นที่อยู่อาศัยของกรรมกรโรงงาน ซึ่งเป็นแรงงานสำคัญของอุตสาหกรรมต่าง ๆ เป็นเขตที่อยู่อาศัยที่ขยายตัวออกมาจากเขตที่ 2 กลุ่มเหล่านี้ยึดเอาความสะดวกในการไปทำงาน ซึ่งส่วนมากมีโรงงานอยู่ในโซนถัดออกไป และบริเวณนี้ไม่ไกลจากการไปทำธุระในเมือง ซึ่งอยู่ในเขตใจกลางเมือง เป็นบริเวณที่มักพบที่อยู่อาศัยที่อยู่กันอย่างหนาแน่น จัดเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยระดับต่ำ (Low class residential area) จนกำหนดเป็นโซนได้เฉพาะ

4) ย่านที่อยู่อาศัยชั้นดี (Zone of better residence) อยู่ถัดจากเขตที่ 3 เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของชนชั้นกลางของอเมริกา และเป็นผู้ที่เกิดในประเทศนี้เอง ไม่ได้อพยพมาจากถิ่นอื่น บุคคลเหล่านี้ส่วนมากเป็นนักธุรกิจ เป็นผู้ที่มีอาชีพต่าง ๆ กัน เช่น เสมียน พนักงาน เซลล์แมน และอื่น ๆ ส่วนมากอาศัยอยู่ในลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ต่อมากมีแฟลตและโรงแรมแบบเป็นที่อาศัยชั้นมาบ้างตามถนนสายสำคัญ ๆ พร้อมกับมีศูนย์กลางบริการเล็ก ๆ เกิดขึ้นด้วย เป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจปานกลางไปจนถึงผู้มีฐานะดี

5) ย่านสัญจรเข้าเมือง (Commuter's Zone) วงนอกสุดเป็นเขตต่อระหว่างเมืองกับชนบท โดยทั่วไปอยู่นอกเขตเมืองออกไปตามเส้นทางสำคัญ ซึ่งรวมกันอยู่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ หรือเป็นย่านที่อยู่อาศัยขนาดย่อม เป็นบริเวณของที่อยู่อาศัยของชนชั้นสูง ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีหรือรายได้ดี ส่วนมากเป็นถิ่นอาศัยที่มีราคาแพง บุคคลเหล่านี้เดินทางเข้ามาทำงานในเขตใจกลางเมือง ในย่านธุรกิจการค้าของเมือง และการเดินทางไปทำงานก็อาศัยความสะดวกของเส้นทางคมนาคมหลักต่าง ๆ ที่สามารถให้ความรวดเร็วในการเดินทางได้เป็นอย่างดี เช่น ทางด่วน รถไฟใต้ดิน การขนส่งมวลชน รถส่วนตัว และอื่น ๆ

บริเวณย่านทั้ง 5 เหล่านี้จะไม่อยู่นิ่งตายตัว มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในแต่ละเขตตามลำดับไปตามความเจริญของเมือง โดยเฉพาะเวลาเมืองขยายตัวออก โซนชั้นในจะถูกล้ำโซนชั้นนอก และชั้นถัด ๆ ไป จึงเกิดอาการกระเพื่อมคล้ายกับระลอกน้ำ เมื่อเราโยนก้อนหินลงไปเหนือผิวน้ำ ในทันใดเดียวกัน ความเจริญเริ่มจากศูนย์กลางของเมือง (C.B.D.) ขยายวงออกไปเป็นรัศมีวงกลมซ้อนกันในรูปแบบลักษณะ Concentric Zone

ทฤษฎีนี้กล่าวถึงเฉพาะการใช้ที่ดินภายในเมือง Burgess สังเกตโดยยึดเอาสภาพของตัวเมือง Chicago ในปี ค.ศ. 1930 ย่อมต่างไปจากปี ค.ศ. 1980 อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีนี้ยังไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริงโดยทั่วไป ในกรณีนี้ที่เมืองนั้นมีอุปสรรคจากสภาพภูมิศาสตร์ เช่น เป็นภูเขาสูง ทะเลสาบ หรือหนองบึง เป็นต้น วงแหวนของการใช้ที่ดินอาจจะไม่เป็นรูปวงกลมทีเดียว ซึ่งเป็นการยากที่จะแบ่งโซนของการใช้ที่ดินแต่ละชนิดโดยมีเส้นแนวแบ่ง ไม่ว่าจะอาศัยระยะทางหรือการใช้ที่ดินแต่ละชนิดเป็นแนวทางในการแบ่งพรมแดนระหว่างโซน และการใช้ที่ดินในแต่ละโซนนั้น มิได้เป็นการใช้ที่ดินอย่างเดียวกันโดยตลอด (Homogeneity) หากแต่มีการใช้ที่ดินอย่างอื่น ๆ ปะปนอยู่ด้วย (Heterogeneity)

Babcock (1932) จึงได้ศึกษาต่อโดยให้มีเส้นทางขนส่งเข้ามาถึงบทบาทต่อการใช้ที่ดินแบบวงกลมนี้ คือ เมืองได้ขยายออกไปตามถนนสำคัญ คลอง หรือแม่น้ำ ทำให้รูปแบบการใช้ที่ดินในเมือง มีลักษณะเป็นรูปดาวมีฉากยื่นออกไปตามแนวเส้นทางขนส่ง หลักของเมืองซ้อนกันเป็นชั้นออกไปจาก ศูนย์กลาง (Star Shape) นอกจากนี้ M.R. Davis ได้สำรวจลักษณะการใช้ที่ดินเมืองต่าง ๆ อีกหลายเมืองในสหรัฐ พบว่าเขต Downtown บริเวณศูนย์กลางของเมืองแทนที่จะมีรูปเป็นวงกลม กลับมีขนาดไม่แน่นอน และมีรูปลักษณะค่อนข้างยาวออกไปทางสี่เหลี่ยม ส่วนเขตย่านการค้ามักขยายออกจากบริเวณกลางเมืองไปตามถนนสายสำคัญ และรวมกันอยู่เป็นหย่อม ๆ ตามจุดสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นทำเลที่เหมาะสมกว่า เขตอุตสาหกรรมมักจะตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำ หรือเส้นทางคมนาคมอื่น ๆ และที่สำคัญ คือ เขตที่อยู่อาศัย บ้านของคนที่มีรายได้น้อยจะอยู่ตามบริเวณที่มีโรงงานอุตสาหกรรม และการขนส่ง ส่วนบ้านของผู้มีรายได้ปานกลางและสูงนั้น พบเห็นได้ทั่วไปในส่วนต่าง ๆ ของเมือง

James A. Quinn ใช้การสังเกตอย่างธรรมดา พบว่า เมืองต่าง ๆ เข้ากับหลักทฤษฎีทั่วไปของ Burgess คือ ใจกลางของเมือง คือ ศูนย์กลางการค้า แหล่งเสื่อมโทรม จะอยู่รอบข้าง ๆ เขตนี้ส่วนบ้านชั้นดีอยู่ไกลออกไป

สภาพการณ์ในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ การใช้รถยนต์ส่วนตัวเพิ่มมากขึ้น ทำให้ตัวเมืองขยายอย่างรวดเร็ว นั่นหมายถึง การใช้ที่ดินก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ยิ่งไปกว่านั้นการพัฒนาปรับปรุงใจกลางเมือง ตลอดจนการรื้อถอนสร้างเมืองใหม่เป็นบางส่วน ทำให้โครงสร้างของเมืองเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีเดิมของ Burgess ก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย หรือไม่สามารรถนำมาวิเคราะห์กับเมืองสมัยใหม่ได้ถูกต้องนัก

ข. ทฤษฎีแบ่งส่วน (Sector Theory)

Homer Hoyt (1939) เป็นผู้เสนอทฤษฎีนี้ขึ้นมา โดยสรุปรูปแบบของเมืองในสหรัฐอเมริกาไม่ต่ำกว่า 142 เมือง (Homer Hoyt, 1964 : 445-450) เสนอว่า การใช้ที่ดินในตัวเมืองนั้น จะมีบริเวณที่อยู่อาศัยจัดตัวเองเป็นแถบ กระจายเหมือนแฉกรัศมีออกจากใจกลางเมืองหรือศูนย์กลางของเมืองไปตาม

ถนนสายสำคัญ ความเจริญเริ่มต้นจากใจกลางเมืองออกไปทางใดทางหนึ่ง ตามแต่สภาพของราคาที่ดิน ถนน และความสะดวกในการพัฒนา ในกรณีนี้เมืองขยายตัว การเคลื่อนที่ของเขตที่มีราคาแพง จึงเป็นแรงดึงดูดสำคัญเพราะมีอิทธิพลดึงให้เมืองเจริญไปในทิศทางนั้นด้วย Hoyt กล่าวว่า เขตที่มีราคาแพง เริ่มขึ้นใกล้ย่านการค้าหรือสำนักงานต่าง ๆ เพราะเป็นที่ซึ่งพวกมียาขายได้สูงทำงาน

Hoyt กล่าวถึงเฉพาะเขตที่อยู่อาศัยเท่านั้น คือ เขตที่อยู่อาศัยจะจัดรูปแบบในลักษณะเป็นเส้นยาวหรือเป็นเส้นวง ๆ แบบรูปพัด โดยที่บริเวณที่อยู่อาศัยระดับต่าง ๆ คือ ระดับต่ำ กลาง และสูง (Low, Middle & High Class Residential area) จะแยกตัวเองออกจากกันเป็นคนละแถบ และความเจริญเติบโต จะขยายจากส่วนใดส่วนหนึ่งอย่างรวดเร็ว ตัวอย่างเช่น ที่อยู่อาศัยราคาแพงอาจสร้างขึ้นที่มุมข้างหนึ่งของศูนย์กลางธุรกิจ ส่วนมุมอีกข้างหนึ่งเป็นบ้านราคาถูกของผู้มีรายได้น้อย ซึ่งเขาแบ่งการใช้ที่ดินของเมืองออกเป็นเขตต่าง ๆ ดังนี้

- 1) เป็นที่อยู่อาศัยที่มีค่าเช่าสูง
- 2) เป็นที่อยู่อาศัยที่มีค่าเช่าปานกลาง
- 3) เป็นที่อยู่อาศัยที่มีค่าเช่าต่ำ
- 4) เป็นเขตการศึกษาและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ
- 5) เป็นเขตการคมนาคมขนส่ง
- 6) เป็นเขตอุตสาหกรรม
- 7) เป็นศูนย์กลางของเมือง

นอกจากนี้ Hoyt ชี้ให้เห็นว่า ค่าเช่าเป็นตัวแทนของคุณลักษณะอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยทั้งหมด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของเขตที่อยู่อาศัยของแต่ละเมือง เขตเช่าต่าง ๆ กันนี้ไม่ได้คงที่แน่นอน แต่อาจจะเปลี่ยนหรือย้ายที่ได้โดยขยายออกไปสู่เขตรอบนอก การขยายเขตออกไปสู่บริเวณรอบนอกจึงเกิดขึ้นในหมู่ผู้ที่ร่ำรวย จึงเกิดย่านที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีฐานะดีขึ้นตรงตามเมือง และอาจจะถูกชนบทข้างด้วยเขตที่มี คุณภาพรองลงมา เขาได้ระบุปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งทำให้เขตที่อยู่อาศัยชนิดใดเกิดขึ้น ที่สำคัญคือ เขตที่อยู่อาศัยราคาแพงจะเกิดขึ้นและขยายตัวออกไปตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวกที่สุด หรือไปสู่จุดที่มีศูนย์กลางการค้า และอาคารอื่น ๆ อยู่ก่อนแล้ว แพลตให้เช่าราคาแพงจะสร้างอยู่ในเขตย่านการค้าเก่า การเคลื่อนที่ของสำนักงาน ธนาคาร และร้านค้า จะดึงเอาเขตที่อยู่อาศัยราคาแพงออกไปในทิศทางเดียวกัน

ในปี ค.ศ. 1960 Hoyt ได้มีโอกาสเห็นความเปลี่ยนแปลงของเมืองในสหรัฐอเมริกา มา จึงทำการวัดผลใหม่ หลังจากที่ใช้เสนอทฤษฎีไว้เมื่อปี ค.ศ. 1939 เขาพบว่ามีการใช้รถยนต์ส่วนตัวมากขึ้น เมืองขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว มีการขยายเส้นทางคมนาคมหลายชนิด ตลอดจนมีศูนย์กลางการค้าต่าง ๆ เกิดขึ้นหลายแห่งแต่เขาก็ยังเห็นว่าเขตที่อยู่อาศัยราคาแพง ๆ ก็ยังคงเกาะกลุ่มกันอยู่เป็นรูปขนนกพวยอยู่นั่นเอง ในแต่ละเขตของเมือง

ค. ทฤษฎีหลายศูนย์กลาง (Multiple Nuclei Theory)

ผู้เสนอแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างของเมืองนี้เป็นของ Chauncy D. Harris และ Edward L. Ullman (Chauncy, 1959: 161-189) ศาสตราจารย์ทางภูมิศาสตร์ แห่งมหาวิทยาลัย Chicago ในปี ค.ศ. 1945 ได้รวมเอาข้อคิดของ Burgess และของ Hoyt เข้าด้วยกัน ผสมผสานออกมาเป็นแนวคิดใหม่ที่เรียกว่า แบบมีศูนย์กลางหลายแห่งขึ้นมา การพัฒนาของตัวเมืองจะไม่มาก จากจุดเริ่มต้นที่เป็นศูนย์ (Nucleus) เพียงแห่งเดียว (Nucleus หมายถึง ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอำนาจดึงดูดทำให้เกิดย่านที่อยู่อาศัย ย่านธุรกิจ และอื่น ๆ ขึ้นมาภายในเมืองหนึ่ง ๆ ในบางเมืองจุดนิวเคลียสเหล่านี้คือต้นกำเนิดเดิมของเมือง และยืนยงอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าเมืองนั้นขยายตัวออก) หากแต่ว่าจะมาจากศูนย์กลางหลาย ๆ แห่งเป็นจุดเริ่มของการขยายตัว และพัฒนาเขตตัวเมืองขึ้นเป็นศูนย์กลางต่าง ๆ อาจเป็นพวกย่านการค้า เป็นต้น แทนที่จะเป็นศูนย์กลางแห่งเดียวดังที่ Burgess เสนอไว้

เมืองตามแนวคิดของทฤษฎีนี้ เป็นลักษณะของเมืองใหญ่ที่เกิดจากเมืองย่อย ๆ รวมกันเข้าหลายเมือง กล่าวคือ เมืองประกอบด้วยจำนวนพื้นที่ที่มีลักษณะต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน ซึ่งการพัฒนาความเจริญเติบโตของเมืองมีแนวโน้มแยกออกไปจากเขตศูนย์กลางไปยังเขตพื้นที่อื่น ๆ ถ้าพื้นที่บริเวณนั้นมีศักยภาพเพียงพอต่อการพัฒนาความเจริญได้มากกว่าศูนย์กลางเดิมที่เป็นอยู่ ดังนั้น รูปแบบโครงสร้างของเมืองจึงไม่ได้มีศูนย์กลางเดียว การใช้ที่ดินของกิจกรรมต่าง ๆ ก็ไม่ได้เป็นลักษณะวงกลมซ้อนกัน (Concentric Zone) รอบศูนย์กลางเมือง หรือการแบ่งส่วน (Sector) และมีการใช้ที่ดินหลายรูปแบบรอบ ศูนย์กลางนั้นมีสมมติฐานการเกิดศูนย์กลางย่อยดังกล่าว 4 ประการ คือ

ประการแรก กิจกรรมต่าง ๆ ต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกเป็นพิเศษ หมายความว่า การลงทุนในกิจกรรมต่าง ๆ หรือการตั้งถิ่นฐานของกิจกรรม มักจะเลือกตั้งอยู่บริเวณที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ดีที่สุด หรือโครงสร้างด้านต่าง ๆ ที่พร้อม เช่น ย่านการค้าย่อย ต้องการบริเวณทำเลที่ตั้งซึ่งเข้าถึงสะดวกที่สุด ย่านอุตสาหกรรมต้องการทำเลที่เหมาะสมในเรื่องขนาดของที่ดินอยู่ใกล้ท่าเรือ และเส้นทางคมนาคม เป็นต้น

ประการที่สอง กิจกรรมบางอย่างที่เหมือนกันมักจะตั้งอยู่ใกล้กัน รวมตัวอยู่ในบริเวณเดียวกัน โดยยึดเอาความได้เปรียบร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ที่จะได้รับจากกิจกรรมต่าง ๆ ที่อยู่ข้างเคียง เช่น เซตร้านค้าย่อยอยู่ร่วมกันเพราะได้เปรียบจากลูกค้าร่วมกัน เขตที่อยู่อาศัยมักจะอยู่ใกล้เขตการค้า ย่านการเงินและการธนาคารก็จะอยู่ร่วมกันในเขตเดียวกัน เพราะสะดวกในการติดต่อระหว่างกัน

ประการที่สาม กิจกรรมที่ต่างกันไม่สามารถอยู่รวมกันได้ เนื่องจากจะเสียผลประโยชน์ถ้ามาอยู่รวมกัน เช่น เขตที่อยู่อาศัยชั้นดีไม่ควรอยู่ใกล้กับโรงงานอุตสาหกรรมขนาดหนัก เขตย่านการค้าย่อยเติมไปด้วยคนเดินเท้า และรถยนต์ รถรางไม่ควรอยู่ในเขตที่ดินในดำนรถไฟ เป็นต้น

ประการที่สี่ กิจกรรมบางอย่างไม่สามารถที่จะต่อสู้กับราคาหรือค่าเช่าที่ดินที่สูงขึ้น ในพื้นที่ที่เป็นที่ต้องการของกิจกรรมอื่น ๆ มากมาย จึงทำให้กิจกรรมบางอย่างต้องขยายตัวไปยังเขตพื้นที่ที่มีราคาหรือ ค่า

เช่าที่ดินที่ต่ำกว่าหรือรกร้าง ๆ ลงไป เช่น เขตขายส่งต้องการบริเวณกว้าง เพราะต้องใช้พื้นที่ของลงของและพัสดุ แต่บางครั้งหาสถานที่ดังกล่าวไม่ได้ เป็นต้น

ซึ่งการเกิดศูนย์กลางย่อยมักจะปรากฏว่าจะมีการต่อเนื่องกับศูนย์กลางหลัก โดยเส้นทางคมนาคมสายหลัก โดยมีรูปแบบการใช้ที่ดิน ดังนี้

- 1) เขตศูนย์กลางการค้าธุรกิจของเมือง C.B.D. (Central Business District)
- 2) เขตการค้าขายส่ง หัตถกรรมขนาดเบา
- 3) เขตที่อยู่อาศัยของชนชั้นต่ำ
- 4) เขตที่อยู่อาศัยของชนชั้นกลาง
- 5) เขตที่อยู่อาศัยของชนชั้นสูง
- 6) เขตอุตสาหกรรมขนาดใหญ่
- 7) เขตย่านการค้า ธุรกิจรอบนอก
- 8) เขตที่อยู่อาศัยชานเมือง
- 9) เขตอุตสาหกรรมชานเมือง

เขตการใช้ที่ดินของกิจกรรมเหล่านี้ จะเป็นศูนย์กลางหรือจุดที่กระตุ้นให้เกิดความเจริญเติบโตของเมือง ซึ่งชี้ให้เห็นถึงย่านต่าง ๆ นี้เป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่าง ๆ ในเมืองของสหรัฐอเมริกา โดยทั่วไปเขตย่านการค้าเป็นนิวเคลียสที่ใหญ่ เพราะเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมขนส่ง เขตย่านการเงิน ย่านโรงภาพยนตร์ หรือเขตที่ทำการของรัฐบาล เป็นต้น เขตการค้าขายส่งมักจะอยู่ใกล้ ๆ กับเส้นทางรถไฟ เขตย่านอุตสาหกรรมหนักมักจะอยู่รอบนอกเมือง เพราะมีสถานที่กว้าง และมีถนนหนทางเข้าถึงสะดวก ส่วนเขตที่อยู่อาศัยก็ต้องการทำเลที่ตั้งเฉพาะ เช่น อยู่บนที่สูง ไกลจากเขตรถไฟ และย่านอุตสาหกรรม เป็นต้น

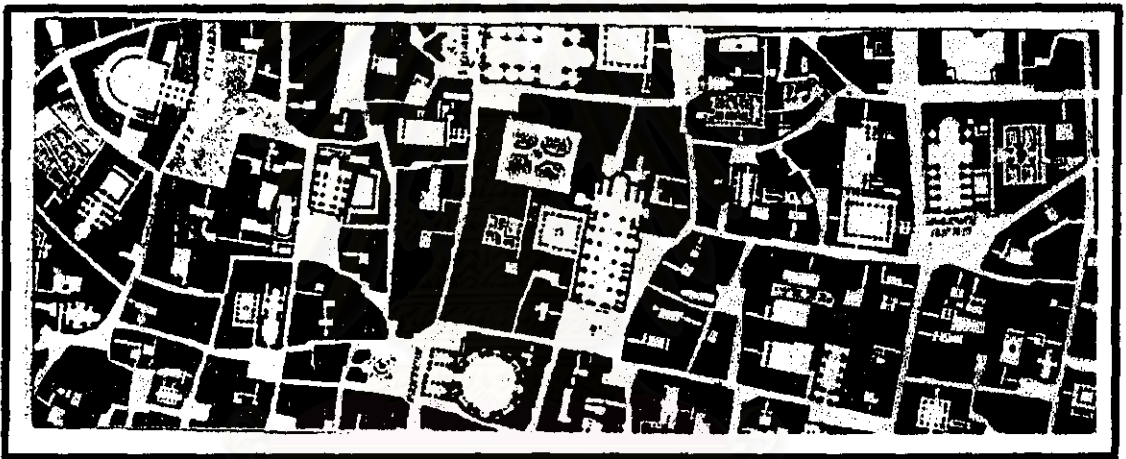
Harries และ Ullman (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2527 :50) ได้วิจารณ์เพิ่มเติมว่า เขต C.B.D. หรือ Downtown กำลังจะหมดความเป็นหนึ่งในแง่ปริมาณการขาย และจะกลายเป็นเขตธรรมดาอย่างหนึ่งของเมืองไป ทั้งนี้เพราะเกิดศูนย์การค้าหรือแหล่งกิจกรรมพิเศษต่าง ๆ ขึ้นมารอบ ๆ เมือง และมีแนวโน้มว่าศูนย์กลางภาค (Regional Center) จะเกิดขึ้น เช่น เกิดนิวเคลียสใหม่รอบ ๆ ย่านการค้าใหม่ สนามบิน โรงงานอุตสาหกรรม ศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ทฤษฎีของเขาเด่นขึ้น

2.1.2 ทฤษฎีหลักเพื่อสร้างความเข้าใจพื้นที่ว่าง

ก. ทฤษฎีภาพและพื้น (Figure and Ground Theory)

ทฤษฎีภาพและพื้น (Trancik, 1986: 97-98) เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง มวลของสิ่งก่อสร้างที่ปกคลุมพื้นผิวดิน (Figure) และพื้นที่ว่างที่มีขอบเปิดเชื่อมโยงเข้าถึงกัน หรือพื้น (Ground) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่สามารถอธิบายถึงรูปแบบของพื้นที่ว่างของเมือง ความแตกต่างของขนาดพื้นที่ว่าง ซึ่งวัตถุประสงค์ของการมองความสัมพันธ์ในลักษณะกายภาพของพื้นที่เช่นนี้ ก็เพื่อจะสร้างความชัดเจนในการเห็นโครงสร้างของพื้นที่เมือง โดยวิธีการกำหนด จัดลำดับความสำคัญของพื้นที่ที่มีขนาดแตกต่างกัน และเรียงตัวสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไป

ภาพประกอบที่ 2.2 ผังแสดง Figure และ Ground ของกรุงโรมในประเทศอิตาลี

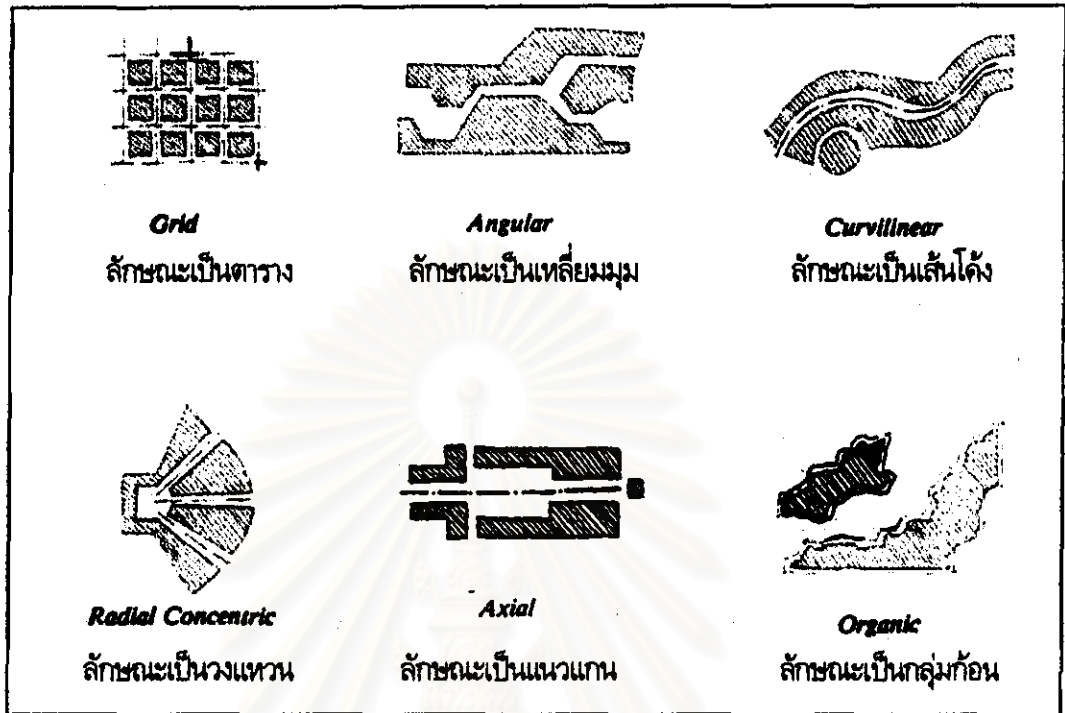

ที่มา : Trancik, R. *Finding Lost Space*. New York: Van Nostrand Reinhold. 1986, p99.

แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของเมืองเข้ากับพื้นที่ว่างที่เปิดเชื่อมเส้นไหลเข้าหากัน ซึ่งการสร้าง Pantheon เป็นการผลักดัน Space ให้ออกมาอยู่ภายนอกอาคาร และกันโดยการแบ่งเสา แต่ก็ยังคงเป็น Space ที่จำกัดอยู่ในวงล้อมของผนังสูงใหญ่ขาดการติดต่อกับภายนอก

ปรากฏการณ์โครงสร้างของเมือง โดยมองจาก Figure และ Ground จะเห็น Pattern ระหว่างพื้นที่ว่างที่เป็นแนวของถนนและ Urban Mass การกำหนดพื้นที่ (field) ของกลุ่มอาคาร (solids) และที่ว่าง (voids) จะทำให้เกิดรูปแบบของเมือง ซึ่งมักจะเรียกว่าเนื้อเมือง (fabric) ซึ่งถ้าพิจารณาจากรูปแบบการกระจายตัวของเนื้อเมือง ทำให้เห็นความเป็นกลุ่ม ย่าน ของเมืองทั้งหมด และลักษณะของพื้นที่ว่างที่ปรากฏจะมีลักษณะดังนี้

ภาพประกอบที่ 2.3 ปรัชญาการนิเวศของเมืองระหว่างพื้นที่ว่าง และ Urban Mass

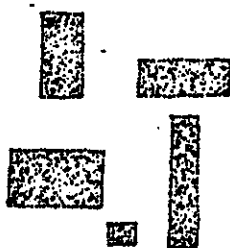
ที่มา : Trancik, R. *Finding Lost Space*. New York: Van Nostrand Reinhold. 1986, p101.

ข. ทฤษฎีการเชื่อมโยง (Linkage Theory)

ทฤษฎีการเชื่อมโยง (Trancik, 1986: 106-107) เป็นการศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงของเส้นทางการสัญจร การเชื่อมต่อ เคลื่อนไหว และ ความสำคัญของการกระจายตัว เพื่อที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจ Urban Form ของเมืองต่อไปได้ ซึ่ง Form ของการเชื่อมโยงพื้นที่ว่างนั้น แยกได้เป็นลักษณะต่าง ๆ คือ

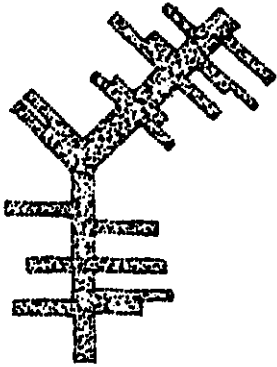
ภาพประกอบที่ 2.4 รูปแบบการเชื่อมโยงของ Urban Form

Compositional Form

Composition Form

เป็นรูปแบบของการเชื่อมโยง ในลักษณะที่เป็นกลุ่มก้อนก้อน โดยให้ความสำคัญกับเรื่องโครงสร้างหน้าที่ของเมืองเป็นหลัก

Megaform**Megaform**

เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ที่มีโครงสร้างของ Urban Form เชื่อมโยงกันโดยลักษณะเป็นแนวยาว ซึ่งสามารถบอกถึงลำดับความสำคัญของพื้นที่ว่างได้

Group Form**Group Form**

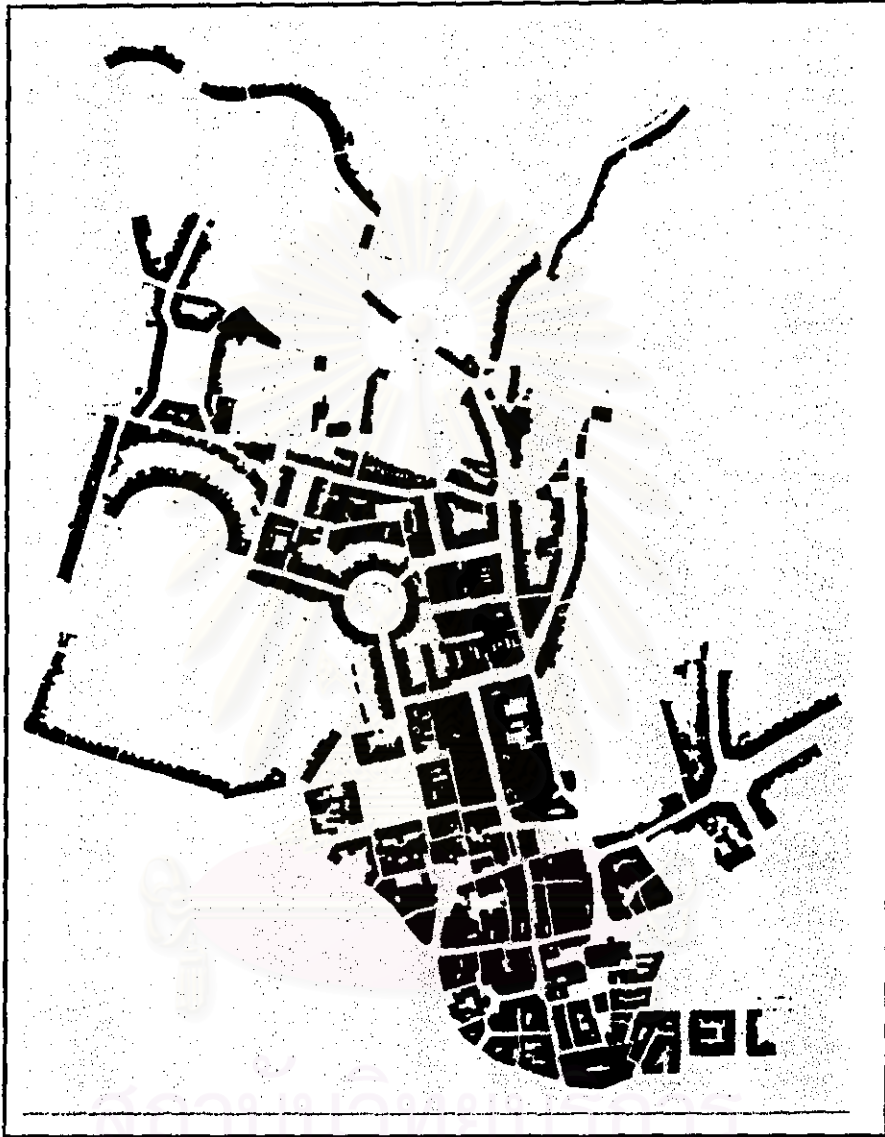
เป็นผลมาจากการรวมกลุ่มกันเป็นกระจุกของพื้นที่ว่างที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งการพัฒนาปรับปรุงเมืองประวัติศาสตร์และหมู่บ้าน มักนำรูปแบบนี้ไปใช้

ที่มา : Trancik, R. *Finding Lost Space*. New York: Van Nostrand Reinhold. 1986, p107.

ค. ทฤษฎีความสำคัญของสถานที่ (Place Theory)

ทฤษฎีความสำคัญของสถานที่ (Trancik, 1986: 112-113) เป็นทฤษฎีที่พยายามสร้างความเข้าใจ ลักษณะทางวัฒนธรรมและผู้คนในบริบทของพื้นที่นั้น ซึ่งจะสามารถบอกลำดับความสำคัญของพื้นที่ว่างหรือสถานที่นั้นได้ว่ามีความเป็นมาอย่างไร สร้างขึ้นเนื่องจากเหตุการณ์หรือข้อจำกัดใด ลักษณะที่คงอยู่และพบเห็นได้ ประกอบด้วย วัสดุประกอบ รูปร่าง พื้นผิว และสี และยังแบ่งด้วยสิ่งที่จับต้องไม่ได้ คือ วัฒนธรรม ค่านิยมทางสังคม เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 2.5 ผังแสดง The Circus และ Royal Crescent ในเมือง Bath ประเทศอังกฤษ

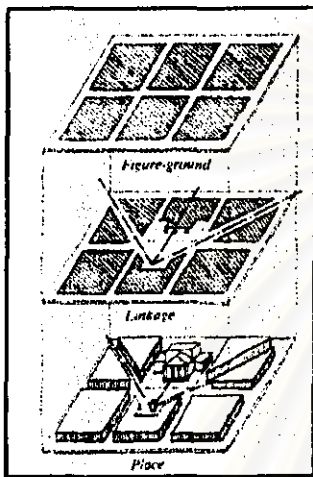

ที่มา : Trancik, R. Finding Lost Space. New York: Van Nostrand Reinhold. 1986, p113.

ลักษณะความสำคัญของสถานที่ (Sense of Place) เป็นแหล่งของ การรวบรวมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนเมือง เป็นที่ว่างที่เต็มไปด้วยชีวิตสังคม วัฒนธรรม ที่คนมักแสดงอารมณ์ความรู้สึกร่วมกันจากการดูละครสัตว์ และมีความเป็นมาในอดีตซึ่งกษัตริย์ใช้สถานที่ตัดสินข้อขัดแย้งของพลเมือง

จากแนวคิดทฤษฎี Figure and Ground, Linkage และ Place Theories เป็นการ สร้างความเข้าใจในโครงสร้างของ Solids และ Voids การเชื่อมโยงระหว่างส่วนต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในวิถีชีวิตของเมือง และการสนองตอบต่อความต้องการของมนุษย์

ภาพประกอบที่ 2.6 การเชื่อมโยงของทฤษฎีหลักหลัก 3 ทฤษฎี

แสดงการเชื่อมโยงกันระหว่าง

Figure and Ground, Linkage และ Place Theories

ที่มา : Trancik, R. *Finding Lost Space*. New York: Van Nostrand Reinhold. 1986, p98.

2.1.3 แนวคิดเรื่อง Urban Forms

แนวคิดเรื่อง Urban Forms คือการก่อรูปของชุมชนเมือง (พรพิมล พิมลเสถียร, 2522: 2-4) เป็นการรวมกลุ่มของลักษณะกิจกรรมและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ในชุมชนที่มนุษย์สร้างขึ้น และองค์ประกอบทางธรรมชาติ การศึกษาเรื่องการก่อรูปของชุมชน เป็นการศึกษาเพื่อทราบถึงสาเหตุ ปัจจัยพื้นฐานของการเกิด ลักษณะการเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ บทบาทหน้าที่ต่อรูปชุมชน สำหรับปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดและส่งผลกระทบต่อรูปชุมชนมีลักษณะแตกต่างกัน ได้แก่

1) ลักษณะภูมิประเทศ (Nature of The Site) เป็นองค์ประกอบและปัจจัยที่ก่อให้เกิด Urban Form ในแต่ละพื้นที่แตกต่างกัน เช่น ชุมชนตั้งอยู่บนที่ลุ่ม และชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่สูง Urban Form จะถูกควบคุมให้เป็นไปตามลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งที่ลุ่มถูกควบคุมน้อยกว่าที่สูง

2) ลักษณะทางประชากร (People of Population) เป็นองค์ประกอบและปัจจัยหลักที่สำคัญในการเกิด Urban Form เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างวัตถุและลักษณะของกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความแตกต่างของมนุษย์ในแต่ละบริบทพื้นที่จะมีอิทธิพลต่อการสร้างรูปชุมชน

3) ลักษณะของกิจกรรม (Human Activities) เป็นกิจกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการและเพื่อให้ประโยชน์ร่วมกัน แต่เนื่องจากกิจกรรมในแต่ละพื้นที่ มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน จึงส่งผลให้ Urban Form ในแต่ละพื้นที่มีความเหมือนและแตกต่างกัน

4) ระบบการขนส่งและการคมนาคม (Movement System) เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของ Urban Form โดยองค์ประกอบของระบบการขนส่งและการคมนาคม ที่ส่งผลต่อ Urban Form ที่สำคัญได้แก่ เส้นทางคมนาคม ชนิดของพาหนะ จุดรับส่งเชื่อมต่อของระบบและองค์ประกอบที่สนับสนุนต่อระบบการขนส่งและคมนาคม

5) สัญลักษณ์ของชุมชน (Landmarks & Physical Boundary) เป็นเครื่องชี้ลักษณะและทิศทางของเมืองให้กับผู้เข้ามาใช้เมืองและผู้เดินทาง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นอันหนึ่งที่ทำให้เกิด Urban Form

6) บทบาทหน้าที่ของชุมชน (Function of City) เป็นเครื่องแสดงถึง Urban Form ของแต่ละชุมชนในหน้าที่บทบาทที่แตกต่างกัน เช่น บทบาทหน้าที่ของเมืองท่องเที่ยว เมืองศูนย์กลางการปกครอง และการบริหาร เมืองศูนย์กลางการบริการ หรือเมืองอุตสาหกรรม เป็นต้น

2.1.4 แนวคิดเรื่อง Urban Mass

แนวคิดเรื่อง Urban Mass เป็นการอธิบายถึง สิ่งประกอบในเมือง ซึ่งถ้าเปรียบเทียบงานออกแบบเมืองเท่ากับงานสถาปัตยกรรมชิ้นหนึ่ง Urban Mass (วีรวรรณ คิตติสาร, 2531: 52-53) ก็มีความหมายเท่ากับองค์ประกอบของ Interior Decoration ที่ประกอบกันอยู่ภายในเมือง ซึ่ง Mass ได้แก่ สิ่งที่มีตัวตน รูปทรง ครอบครองเนื้อที่ภายในเมืองเป็น 3 มิติ ได้แก่ อาคารสิ่งก่อสร้าง ต้นไม้ สะพาน อนุสาวรีย์ ถนน ตลอดจนพื้น และลานต่าง ๆ ที่ไม่ใช่พื้นดินตามธรรมชาติ การศึกษาเกี่ยวกับ Urban Mass ได้แก่

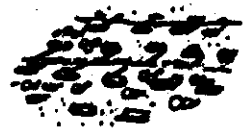
ภาพประกอบที่ 2.7 รูปแบบส่วนของเมืองที่เป็นลักษณะ Route Pattern

Pattern คือรูปแบบของส่วนของเมืองที่ Mass เป็นตัวทำให้เกิดขึ้นมาจากการเข้าครอบครองที่ว่างของเมือง เช่น Route Pattern เกิดจากถนนพาดวงไปบนพื้นที่ของเมืองตามภูมิประเทศที่มีอยู่ ส่วนอาคารและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ก็เป็นตัวสร้างรูปแบบของการใช้ที่ดินในเมืองขึ้นมา

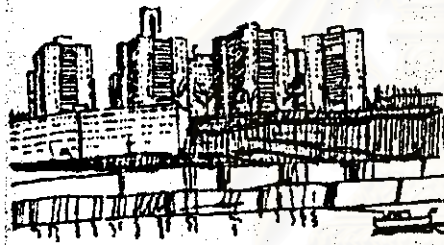
ภาพประกอบที่ 2.8 ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนของ Mass

Grain คือ การศึกษาถึงความเป็นกลุ่มเป็นก้อน ของ Mass ที่อยู่รวมกันในที่หนึ่ง ๆ ได้แก่กลุ่มของอาคาร กลุ่มของต้นไม้ แต่ละส่วนของเมืองแบ่ง Grain ออกเป็น Coarse Grain ซึ่งหมายถึงกลุ่มของ Mass ที่รวมกันอยู่นั้นมีขนาดและรูปร่างของก้อน Mass แตกต่างกันไปหลาย ๆ แบบ ส่วน Fine Grain หมายถึง กลุ่มของ Mass ที่รวมกันอยู่ในกลุ่มเดียวกัน มีรูปร่าง ขนาดและระยะห่างเท่า ๆ กัน และคล้าย ๆ กันเกือบทั้งหมด

ที่มา : วีรวรรณ คีตติสาร. หลักการวางผังเมือง. 2531, หน้า 52.

ภาพประกอบที่ 2.9 พื้นผิวของ Mass

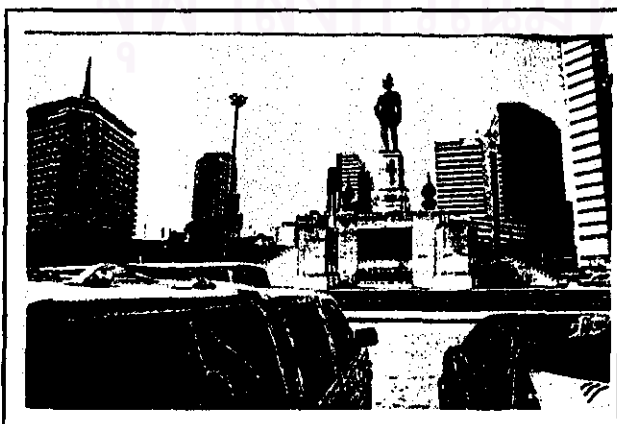
Texture คือ การศึกษาถึงรายละเอียดโดยส่วนรวมของพื้นผิวและการตกแต่งสวดลาย หน้าตาที่ปรากฏอยู่ในก้อน Mass ทั้งกลุ่มแบ่งออกเป็น Uniform Texture หมายถึงมีรายละเอียดต่าง ๆ เท่า ๆ

ที่มา : วีรวรรณ คีตติสาร. หลักการวางผังเมือง. 2531, หน้า 53.

กันเหมือน ๆ กัน ดูเป็นระเบียบ และ Uneven Texture ก้อน Mass ทั้งกลุ่มนั้นไม่มีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกันเลย

Mass จะสามารถส่งเสริมหรือบางที่อาจทำลายกันและกันได้ ถ้าไม่ได้รับการออกแบบที่ดี รอบคอบ เช่น กลุ่ม Mass ของตึกสูง ทำลายลักษณะ Monument Scale ของก้อน Mass อนุสาวรีย์รัชกาลที่ 6 บริเวณสวนลุมพินี เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 2.10 Mass ของอาคารบริเวณสวนลุมพินี

อนุสาวรีย์รัชกาลที่ 6 บริเวณสวนลุมพินี แสดงให้เห็นถึงการปลูกสร้างอาคารสูง คล่อมอนุสาวรีย์ทำให้ความโดดเด่น ความขลัง ของอนุสาวรีย์ลดลงไป

ที่มา : The Earth Magazine. P 92.

นอกจากนี้แสงสว่าง ภูมิอากาศ เช่น หมอก ความชื้น ก็มีส่วนทำให้ Urban Mass สวยงามน่าดู หรือไม่น่าดูได้ด้วย เช่นเดียวกับภูมิประเทศ ได้แก่ ภูเขา ต้นไม้ สายน้ำ ที่ราบ ท้องฟ้า ต่างก็มีส่วนในการสร้างฉาก (Scenes) ให้เมืองดูสวยงามหรือน่าเกลียดได้ถ้าหากไม่มีการพิจารณาออกแบบ และกำหนดที่ตั้งของ Mass ให้เหมาะสมจึงอาจกล่าวได้ว่า Urban Mass สร้างขึ้นเพื่อสนองความต้องการแก่จิตใจด้วย ไม่ใช่ประโยชน์ใช้สอยเพียงอย่างเดียว

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ว่างสาธารณะ

2.2.1 ความหมายของพื้นที่ว่างสาธารณะ

ในการนิยามความหมายของ พื้นที่ว่าง (Open Space) นั้น จะอธิบายให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องของ Open Space ในระดับของงานสถาปัตยกรรม และระดับของเมือง ซึ่งการอธิบายถึงพื้นที่ว่างในงานสถาปัตยกรรมนั้นสามารถอธิบายได้ง่ายกว่าระดับเมือง เพราะพื้นที่ว่างในงานสถาปัตยกรรม หมายถึงเนื้อที่ภายในที่ถูกปิดล้อมด้วย Solid Form คือผนังของอาคารนั่นเอง และภายหลังมีการพัฒนาในการจัดสรรที่ว่างขึ้น (มุสตี ทิพทัต, 2540: 28-29) โดยลักษณะการจัดที่ว่างในงานสถาปัตยกรรม พัฒนาปรับปรุง เป็น 3 ลักษณะ คือ

- 1) เนื้อที่ภายนอก (Outer Space) หรือการใช้เนื้อที่ ที่เกิดขึ้นระหว่างมวลกลุ่มก้อนของอาคาร
- 2) เนื้อที่ภายใน (Inner Space) หรือเนื้อที่ภายในปริมาตรของอาคาร รวมทั้งความต่อเนื่องของเนื้อที่ภายใน ซึ่งจะมีผนังอาคารก่อตัวเป็นรูปร่างภายนอกห้อมล้อมอยู่ เป็นสิ่งกำหนดขอบเขตของเนื้อที่ภายในนั้น ๆ
- 3) เนื้อที่ ที่สอดประสานระหว่างกัน (Interpenetration of Space) เป็นการสอดแทรกประสานระหว่างเนื้อที่ภายนอกและเนื้อที่ภายในเชื่อมโยงถึงกันและกัน

การศึกษาพื้นที่ว่างในระดับเมืองนั้น เกี่ยวข้องกับ Urban Form, Pattern, Grain, Size และ Texture ซึ่งเป็นเรื่อง Solid ของเมือง จะมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

- 1) Urban Space เกิดจากการปิดล้อมของสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ นับตั้งแต่ ถนน อาคาร และอื่น ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น
- 2) Open Space ได้แก่ พื้นที่ว่างที่เกิดขึ้นในบรรยากาศซึ่งเป็นธรรมชาติอยู่แล้ว และ Urban Mass มีน้อยกว่าในเขตเมืองชั้นใน แต่บางครั้งก็มี Open Space ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยของชาวเมือง เช่น สนามกีฬา สนามม้า สวนสาธารณะ ซึ่งลักษณะนี้จะมีการซ้อนกันอยู่ใน Open Space และ Urban Space ก็เป็นได้

ดังนั้น ความหมายของ “พื้นที่ว่าง” ในระดับเมือง คือ สถานที่ภายนอกอาคารที่ผู้คนในเมือง มารวมกันอยู่ เพื่อการพบปะกันทางสังคมวัฒนธรรม พื้นที่ว่างสาธารณะหรือลานโล่งว่างในเมือง เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนในเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากพื้นที่ว่างสาธารณะเป็นระบบโครงสร้างหลักของเมือง เป็นสถานที่ที่เปรียบเสมือนศูนย์กลางของการดำเนินชีวิต เป็นจุดรวมของชีวิตทั้งทางสังคม และทางการสัญจรหลัก ๆ ของเมือง พื้นที่ว่างสาธารณะในระดับเมือง มักถูกวางตำแหน่งให้มีความสัมพันธ์กับอาคารสาธารณะ เช่น โบสถ์ ศาลากลาง โรงละคร พิพิธภัณฑ์ หรือพระราชวัง ซึ่งพื้นที่ว่างตรงนี้ ทำให้อาคารสาธารณะต่าง ๆ มีระยะห่างจากอาคารอื่น ๆ โดยรอบมากขึ้น มีการเปิดมุมมองและการมองเห็นจากระยะไกล ทำให้อาคารเหล่านี้เด่นชัดมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ส่วนพื้นที่ว่างในระดับชุมชน และย่าน อาจเป็นเพียงจุดตัดของถนน แหล่งรวมกิจกรรมบางชนิดโดยเฉพาะทางด้านการค้าขาย หรือเป็นสถานที่ที่คนมาพบปะพูดคุย หรือพักผ่อนในช่วงเวลาหนึ่งในการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ซึ่งมีรายละเอียดชีวิต ผู้คน ซึ่งน่าศึกษาต่อไป

2.2.2 ลักษณะของพื้นที่ว่างสาธารณะในชุมชนเมือง

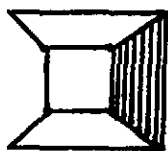
ในการศึกษาลักษณะของพื้นที่ว่างเป็นการศึกษาถึงลักษณะโดยทั่วไปของพื้นที่ว่าง ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับ รูปร่าง ขอบเขต ขนาด ตำแหน่งที่ตั้ง และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตยกรรม ดังนี้

ก. รูปร่างของบริเวณพื้นที่ว่าง

รูปร่างของบริเวณที่ว่างจะมีผลมาจากประโยชน์ในการใช้สอยเป็นหลัก และมีรูปร่างได้หลายชนิด ได้แก่ สี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมผืนผ้า กลม วงรี รูปแปดเหลี่ยม หรือมีรูปร่างไม่แน่นอน เป็นรูปทรงทางธรรมชาติ รูปร่างที่ไม่แน่นอนนี้อาจเป็นผลมาจาก บริเวณที่ว่างนั้นประกอบด้วยพื้นที่ว่างรูปร่างต่าง ๆ กันหลายแบบมาเชื่อมต่อกัน นอกจากนี้รูปร่างของพื้นที่ว่างในเมืองยังเป็นผลมาจากระบบถนน หรือระบบทางเท้าของเมือง

ข. ขอบเขตของพื้นที่ว่าง

ขอบเขตของพื้นที่ว่างจะถูกกำหนดโดยองค์ประกอบ 3 อย่างในทาง 3 มิติ ได้แก่

ระนาบผนัง หรือระนาบทางแนวตั้ง (The panel, Wall or Frame) ได้แก่ โครงสร้างต่าง ๆ ที่เรียงรายอยู่โดยรอบอาคาร กำแพง รั้ว ทางเดินที่มีหลังคาคลุม แนวเสา และ

หลังคาที่ยื่นออกมาจากตัวอาคาร หรือแม้แต่แนวของไม้ยืนต้นและไม้พุ่ม

ระนาบพื้น หรือระนาบทางแนวนอน (The Floor)

ซึ่งจะถูกกำหนดโดยแนวอาคาร แนวถนน ทางเท้า
หรือด้วยลวดลายวัสดุปูพื้น

ระนาบเพดาน หรือระนาบระดับเหนือศีรษะ

(The ceiling) มักจะไม่มีขอบเขตที่แน่นอน แต่จะเปิด
โล่งสู่ท้องฟ้า

ค. ขนาดของพื้นที่ว่าง

เมื่อพิจารณาถึงขนาดของพื้นที่ว่าง จำเป็นต้องพิจารณาขนาดของเมืองหรือชุมชน
นั้นประกอบด้วย โดยคำนึงถึงจำนวนคน ขนาดความกว้างของถนน และทางเท้า และประโยชน์ใช้สอยของ
บริเวณพื้นที่ว่างนั้นประกอบด้วยว่าสถานที่นั้นมีการใช้งานเป็นตลาดใหญ่รวมของเมืองหรือเป็นเพียงแค่อีแยก
จุดตัดของถนนเพียงเท่านั้น อย่างไรก็ตามสิ่งที่เป็นตัวกำหนดขนาด ของบริเวณพื้นที่ว่าง ที่พบอยู่เสมอได้แก่

- 1) บริเวณพื้นที่ว่างหลักของเมืองใหญ่ จะมีขนาดใหญ่ตามขนาดของเมืองไปด้วย
- 2) บริเวณพื้นที่ว่างที่ถือว่ามีความสำคัญมากที่สุด หรือเป็นหลักของเมือง มักจะ
เป็นบริเวณที่มีขนาดใหญ่ที่สุด มีพื้นที่มากที่สุด ส่วนพื้นที่ว่างที่ด้อยความสำคัญจะมีเล็กลดหลั่นกันลงไป

ขนาดของพื้นที่ว่าง มีความสัมพันธ์กับขนาดของอาคารที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงหรือตั้งอยู่โดยรอบ
โดยมักมีสัดส่วนที่พอเหมาะพอดี มีความสัมพันธ์กัน ถึงแม้บางครั้งจะไม่สนองตอบประโยชน์ใช้สอยทางกาย
ภาพก็ตาม แต่ขนาดจะถูกกำหนดจากมุมมอง สัดส่วนที่พอเหมาะ

ง. ตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่ว่างสาธารณะในระดับเมือง

ที่ตั้งของพื้นที่ว่างสาธารณะในระดับเมือง จะชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ใช้สอย หรือการใช้
งานของสถานที่นั้นอย่างชัดเจน อันเป็นผลมาจากความต้องการของประชาชน และแนวความคิดในการวาง
ผังบริเวณ ซึ่งพอที่จะบอกตำแหน่งที่ตั้งที่สำคัญ ดังนี้

- 1) บริเวณใจกลางเมือง จะดูเหมือนว่าจุดศูนย์กลางของถนนอาคาร หรือเป็น
ศูนย์กลางของการขยายตัวของเมืองทั้งหมด
- 2) บริเวณจุดตัดกันของถนนสายหลัก จะอยู่บนถนนสายหลัก บริเวณทางร่วม
ทางแยก เกิดเป็นสี่แยก สามแยก หรือวงเวียน ในบางครั้งอาจเป็นจุดเดียวกับกับศูนย์กลางเมืองก็ได้

3) บริเวณโดยรอบอาคารสาธารณะที่มีความสำคัญ เป็นเสมือนทางเข้าหลักไปสู่อาคารสาธารณะ ศาลากลาง โบสถ์ ตลาด หรืออยู่ในบริเวณย่านธุรกิจ ความสำคัญของพื้นที่ว่างประเภทนี้ จะเห็นจากการที่อาคารและบริเวณโดยรอบดูเสมือนจะหันหน้าเข้าหาศูนย์กลางเดียวกันหมด

4) บริเวณประตูทางเข้าเมืองส่วนมากเมืองสมัยกลางมักจะมีที่ว่างอยู่ภายในกำแพงเมือง ตรงจุดประตูทางเข้า มักมีการใช้งานเป็นตลาด เพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า ผลผลิตจากนอกเมืองเข้าสู่เมือง หรือเป็นเพียงจุดหยุดพัก ลานโล่งบริเวณทางเข้าเมืองนี้มักจะมีถนนแยกออกหลายสายกระจายไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของเมือง

จ. องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตยกรรม

1) น้ำพุ อนุสาวรีย์ รูปปั้น หรืองานประติมากรรม เป็นการเพิ่มเติมทางด้านความสวยงาม การตกแต่งประดับประดา การช่วยเน้นให้เกิดความน่าสนใจยิ่งขึ้นหรือเป็นจุดหยุดในการมองเห็น ในสมัยโบราณมีหลักฐานอยู่สองประการในการวางตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบเหล่านี้ ได้แก่ การตั้งไว้โดยรอบนอก ตามบริเวณขอบของลานโล่ง และการตั้งไว้มีให้ขวางแนวทางการสัญจร

2) บันได โดยหลักการแล้วจะมีประโยชน์ในการเข้าถึงตัวอาคาร นอกจากนั้นยังเป็นส่วนประกอบสำคัญของบริเวณที่ว่างที่มีความแตกต่างกันในเรื่องระดับ หรืออยู่บนพื้นที่ที่มีความลาดชัน บริเวณลานโล่งว่างในสมัยโบราณ พื้นมักจะเป็นพื้นดินธรรมชาติไม่เรียบสม่ำเสมอกันต่อมาเมื่อเมืองมีการขยายตัวใหญ่ขึ้น หรือมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น จึงจะมีการทำพื้นลาดแข็ง และมีการปรับระดับให้เรียบ

3) ทางเดินที่มีหลังคาคลุม มีเสาเรียงรายอยู่เป็นแถว (Stoa, Portico, Colonnade) เพื่อป้องกันแดดฝนสำหรับทางเดินเท้า เพื่อช่วยประสานตัวสถาปัตยกรรมโดยรอบ และเพื่อลดขนาดของอาคารลงมาในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับขนาดของร่างกายคน

2.2.3 ความเป็นมาของพื้นที่ว่างในชุมชนเมือง

ความเป็นมาของพื้นที่ว่างในชุมชนเมือง จะเป็นการทำความเข้าใจถึงปัจจัยสาเหตุของการเกิดเป็นพื้นที่ว่างขึ้นในชุมชนเมือง และอธิบายถึงพัฒนาการการเกิดพื้นที่ว่างในชุมชนเมืองในยุคต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งพื้นที่ว่างนอกจากจะเป็นองค์ประกอบหลักของเมืองแล้ว พื้นที่ว่างยังเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมหลายประเภท และในการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมือง จะส่งผลต่อกิจกรรมการใช้พื้นที่ว่างของประชาชนด้วย ปัจจัยที่ทำให้เกิดพื้นที่ว่างสาธารณะในชุมชนเมืองสามารถพิจารณาได้จากปัจจัยสำคัญ 2 ประการ ได้แก่

1) ปัจจัยทางธรรมชาติ หรือกายภาพ (Natural or Physical Determination) ซึ่งสามารถแบ่งย่อย ได้เป็น

1.1) สภาพอากาศและอุณหภูมิ มีอิทธิพลมากที่สุดต่อผู้คนที่มาใช้พื้นที่โล่งว่างนั้น โดยจะมีผลต่อรูปแบบการใช้ชีวิตภายนอกอาคารและต่อการใช้ชีวิตทางสังคม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ ในเมืองที่มีอากาศอบอุ่น ท้องฟ้าโปร่ง แจ่มใส ทำให้ผู้คนมีความกระตือรือร้น เอื้ออำนวยให้เกิดกิจกรรมภายนอกอาคารได้มาก ส่วนเมืองที่มีอากาศร้อนจัดหรือหนาวจัด หรือมีฝนตกอยู่เกือบตลอดปี จะทำให้ผู้คนพากันใช้ชีวิตอยู่แต่เพียงภายในอาคาร นอกจากนี้สภาพอากาศยังมีอิทธิพลต่อ ส่วนประกอบในพื้นที่โล่งว่างนั้นด้วย เช่น น้ำพุ พืชพันธุ์ ทางเดินที่มีหลังคาคลุม หรือส่วนที่ยื่นจากอาคารเพื่อช่วยบังแดด บังฝนให้ผู้คนที่สัญจรไปมา

1.2) ระดับความสูงต่ำและความลาดชันของพื้นที่ เมืองที่สร้างบนภูเขาโดยเฉพาะเมืองในสมัยยุคกลาง (Middleval) จะมีผลทำให้พื้นที่ว่างนั้นมีระดับแตกต่างกัน หรือมีความลาดชันรูปแบบของพื้นที่โล่งว่างสาธารณะมีความแตกต่างกันพิจารณาในเรื่องระดับ เกิดขึ้นจาก 2 แนวทาง คือ

แนวทางแรก เกิดขึ้นเพราะการพยายามปรับการออกแบบตามสภาพพื้นที่เดิม (Adaptive) เช่น Agora ของเมืองกรีกซึ่งยึดแนวทางการปรับตัวให้เป็นไปตามรูปร่างของที่ดินเดิม จึงทำให้รูปร่างของพื้นที่โล่งว่างไม่แน่นอน มีหลายรูปแบบ

แนวทางที่สอง การพยายามปรับสภาพพื้นที่เดิมเพื่อตอบสนองการออกแบบ (Reductive) เช่น แนวความคิดของชาวโรมันจะเป็นไปในแนวทางการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เพราะ ยึดหลักการออกแบบที่ต้องการพื้นที่ว่างที่มีรูปทรงสมดุลง ซึ่งเป็นรูปทรงทางเรขาคณิต ให้ความรู้สึกยุคหนึ่งเป็นพิธีการ และมีความเป็นทางการสูง

1.3) สภาพพื้นดิน ชนิดของดิน โครงสร้างของดิน จะมีอิทธิพลต่อวัสดุก่อสร้าง วัสดุปูพื้น การระบายน้ำของพื้นที่ และความมั่นคงของโครงสร้างอื่น ๆ

1.4) สภาพภูมิอากาศ จะมีผลโดยตรงต่อสภาพอากาศ นอกจากนี้ ยังมีผลต่อมุมมองของแสงอาทิตย์ที่ตกลงมา ช่วงเวลาที่มีแสงแดด พื้นที่ส่วนที่อยู่กลางแจ้งหรือได้รับร่มเงา ความเย็นของอากาศ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะสัมพันธ์กับรูปร่างผังและตำแหน่งของพื้นที่โล่งว่าง

2) ปัจจัยทางวัฒนธรรมหรือพฤติกรรม (Civilization or Behavioral Determination) ซึ่งสามารถแบ่งย่อยออกได้เป็น

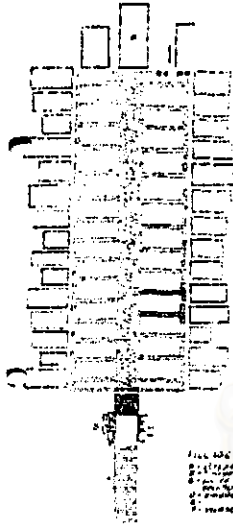
2.1) สภาพเศรษฐกิจ สาเหตุของการรวมกลุ่มกันในพื้นที่ว่างสาธารณะเพื่อการค้า เพื่อเป็นตลาดแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า ธุรกิจหรือผลผลิต ประชาชนใช้สอยในทางธุรกิจ มีผลต่อขนาด รูปร่างและตำแหน่งของพื้นที่ว่างอย่างมาก

2.2) สภาพทางการเมือง พื้นที่ว่างถูกใช้เพื่อการรวมกลุ่มในทางการเมือง หรือ

ทางการทหาร โดยเฉพาะในยุคสมัยที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตย ประชาชนมีการรวมกลุ่มกันในทางสังคม และการเมืองอย่างมาก มีการรวมกลุ่มกันแสดงความคิดเห็นของคนจำนวนมาก ดังนั้นขนาด และสัดส่วนของบริเวณพื้นที่ว่าง มักจะแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่

ประวัติศาสตร์มนุษยชาติตั้งแต่ยุค Primitive มีพัฒนาการของความเป็นสังคม ชุมชน ซึ่งเป็นการตั้งถิ่นฐานในยุคเริ่มแรกของมนุษย์ เกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบการใช้พื้นที่ว่างเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ และเป็นฐานในการพัฒนาแนวคิดในการตั้งถิ่นฐานและการจัดระเบียบพื้นที่ว่างในยุคต่อ ๆ มา ดังนั้นการอธิบายถึงพัฒนาการของการใช้พื้นที่ว่างของมนุษย์ จึงกล่าวถึงการใช้พื้นที่ในยุคต่าง ๆ ดังนี้

1) ยุค Primitive การใช้พื้นที่ว่างของมนุษย์ในยุคนี้ ใช้กรรมวิธีการของชาวเกาะ Nail ในอินโดนีเซีย ผังบริเวณของหมู่บ้านจะสอดคล้องกับความเชื่อ และการป้องกันตัว โดยมีการเลือกที่สูงเป็น

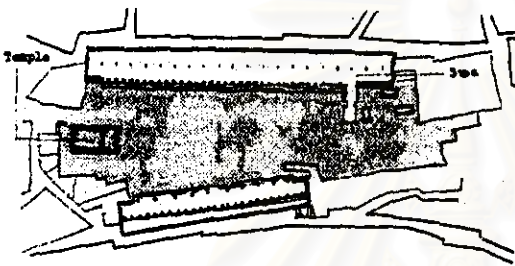
Public Place เป็นที่สังเกตุการณ์ผู้บุกรุก และเป็นทั้งที่ที่ใกล้ชิดกับเทพเจ้า และพื้นที่ว่างอีกแห่งหนึ่งคือลานโล่งของชุมชน โดยมีเส้นทางที่เป็นทางเดินขึ้นสู่ตัวหมู่บ้าน จะเป็นลักษณะของแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก (Concept of Axial Alignment) โดยผ่าน Stone Steps และ Terrace ลานโล่งกว้าง ซึ่งเป็นทั้งถนน ที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และที่พบปะของสมาชิก

ผังแสดงการตั้งถิ่นฐานของชาวเกาะ Nail ในอินโดนีเซีย
ลานโล่งของชุมชนเชื่อมแกนตะวันออก-ตะวันตก

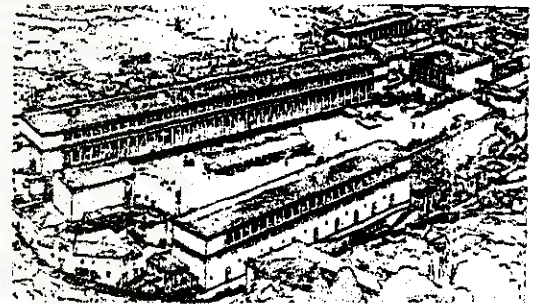
2) สมัยอียิปต์ (3000 B.C.) การจัดระบบการใช้พื้นที่ว่างในเมืองสืบเนื่องมาจาก ความเชื่อ ความเชื่อ และการควบคุมทางสังคม มีความสามารถในด้านเทคนิควิทยาการในเรื่องการรังวัดและปักผังที่ดิน และเป็นชนกลุ่มแรกในโลกที่ใช้หลักการวางผังแบบตาราง (Gridiron plan) ซึ่งระบบ Grid pattern นอกจากจะแบ่งพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดแล้ว ยังช่วยจัดระเบียบในการควบคุมทางสังคมที่ง่ายขึ้น และตามแนวแกนหลักของเมือง เช่น Memphis และ Thebes จะเน้นความสำคัญของการเป็นนครหลวง จากแกนหลักของโครงสร้างเมืองตรงไปจะเป็นที่พื้นที่ว่างที่ใช้บูชาทวย ประชุม และการพบปะของผู้คน จะอยู่ใกล้กับ ประตูทางเข้าหลัก มักจะอยู่กลางเมือง นครหลวงจะล้อมรอบด้วยกำแพงสูง และมักจะเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนสำหรับราชวงศ์ขุนนาง และส่วนคนงานที่อยู่อาศัยของประชาชน

3) สมัยกรีก (800 B.C.-4000 A.D.) กรีกได้รับวัฒนธรรมสถาปัตยกรรมมาจากชาวเอเชีย

(Aegean) บนเกาะครีต (Crete) ซึ่งได้ซึ่งรับอิทธิพลจากอียิปต์และเมโสโปเตเมียอีกทอดหนึ่ง พวกชนชั้นขุนนางมีอำนาจแทนกษัตริย์ ทำให้กรีกไม่มีพระราชวังมีวิหารสำคัญเป็น Landmark ของเมืองซึ่งตั้งอยู่บนที่สูง เช่นเมือง Athens มีวิหารตั้งอยู่บนยอดเขา Acropolis การปกครองค่อนข้างเป็นประชาธิปไตย โดยใช้ลานโล่งว่างของเมืองเป็นที่รวมแสดงความคิดเห็นเรื่องการเมืองลักษณะของพื้นที่โล่งว่างในสมัยกรีกมีความโดดเด่นมาก แสดงให้เห็นถึงความเป็นสาธารณะที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึงได้ง่าย และเกิดกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นมากมาย กรีกมีระบบผังเมืองแบบ Gridiron System แยกการสัญจร อาคาร และมีข้อกำหนด Zoning ของกิจกรรมต่าง ๆ

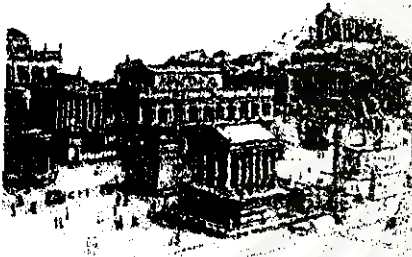
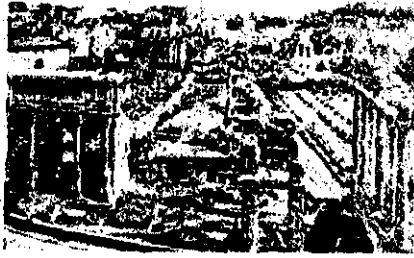
Agora ของชาวกรีกเป็นลานโล่งว่างหน้าทางเข้าวิหารและเป็นสถานที่เพื่อการพบปะกันทางสังคม

ทางเดินที่มีหลังคาคลุม มีเสาเรียงรายอยู่เป็นแถว (Stoa) เพื่อป้องกันแดดฝน

ระบบที่วางของเมือง เป็นตัวเชื่อมต่อ Urban Mass ของเมือง ที่ Agora มี Civic Center อยู่ร่วมกับตลาดและศูนย์กิจกรรมต่าง ๆ ให้ความรู้สึกใกล้ชิดระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนทั่วไป ภายในไม่มีการกั้นกำแพงระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน ภายนอกอาศัยทะเลและเนินเขาป้องกันภัย มีกำแพงบางส่วนเท่านั้น นับว่าไม่มีลักษณะป้อมค่ายที่ชัดเจน (Eisner, S., Gallion, A., and Eisner :1993, 62) แรกทีเดียวพื้นที่ว่างจัดเตรียมไว้เพื่อการสัญจร ถนนต่าง ๆ จะไปสิ้นสุดลงที่ Agora และรอบนอกเมืองเป็นสถานที่ที่นักปราชญ์เมธีศึกษาเรียนรู้จากความสงบ จนกลายมาเป็นวิทยสถาน ซึ่งถือว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในโลก

4) สมัยโรมัน (50 B.C.-500A.D.) ชาวโรมันได้รับอิทธิพลในการสร้างสรรค์มาจากชาวกรีก แต่ไม่ละเอียดลิ่งซึ่งเท่าคนกรีก เพราะไม่มีหลักปรัชญาของตนเอง Urban Mass มีขนาด Over Human Scale มากเป็นการแสดงออกถึงความยิ่งใหญ่ทางกำลังทหาร

ภายในเมืองมีศูนย์กลางเมือง เรียก Forum มีกิจกรรมคล้าย Agora ของกรีก มักตัดถนนตรงมีขนาดกว้างใหญ่ พุ่งจากประตูเมือง ผ่านศูนย์กลางเมืองไปสู่อาคารที่สำคัญของเมือง อันเป็น Landmark โดยระหว่างทางใช้จุดนำสายตาเป็นทอด ๆ เช่น รูปปั้น และอาคาร ภายในเมืองจะถูกแบ่งออกเป็น Block ขนาดใหญ่ ลักษณะของพื้นที่ว่างภายในศูนย์กลางเมืองเรียกว่า Forum นั้นได้รับการออกแบบและจัดองค์ประกอบให้มีความซับซ้อนมากกว่าสมัยกรีก

Forum โรมันเป็นการจัดพื้นที่ว่างเพื่อการใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ของเมือง มีการจัดองค์ประกอบสลับซับซ้อน

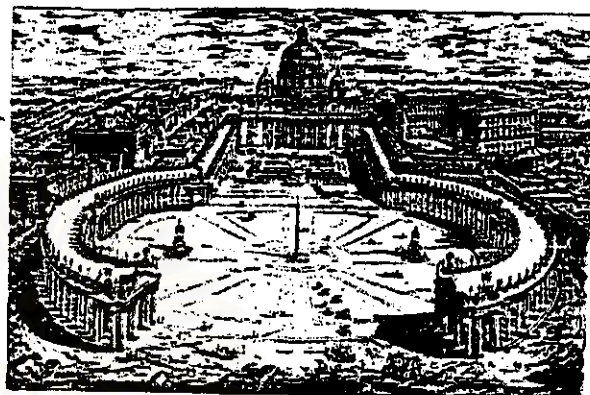
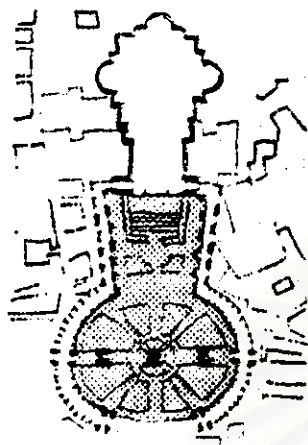
5) สมัยกลาง (Medieval Periods)(500-1500 A.D.) หรือยุคมืด เป็นยุคที่แบ่งแยกสังคมออกเป็นกลุ่ม ๆ ทำให้บริเวณที่เป็นส่วนกลางของเมืองซบเซา แต่ละกลุ่มหันไปพัฒนาลานโล่งสาธารณะของตนเองซึ่งมักติดกับโบสถ์ ที่พักอาศัยและอาคารอื่น ๆ เรียกว่า Piazza ถนนทุกสายมักมุ่งเข้าสู่ศูนย์กลางเมืองเพื่อป้องกันการหลงทาง หากมองทั้งเมืองจะเห็นลานโล่งเป็นจุด ๆ ซึ่งไม่มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน เกิดจากการที่คนในเมืองไม่มีความรู้สึกว่าเป็นชาวเมืองนั้นแต่เป็นคนในกลุ่มหนึ่งของเมืองเท่านั้น

ผังเมือง Noerdlingen เมืองในสมัยกลาง มีรูปแบบถนนคดเคี้ยว

รูปแบบของเมืองเป็นแบบ Irregular ไม่เป็นระเบียบ ถนนคดเคี้ยวไปมา บางครั้งเป็นถนนปลายตัน ไม่กว้างขวาง ที่พักอาศัยเป็นวัสดุหินก่อ อิฐก่อขนาดเล็กไม่ซ้ำซาก เมืองในยุคนี้จึงเป็นเมืองที่เข้ามาสัมผัสแล้วจะเกิด ความประทับใจ (Impressive), มีเสน่ห์ (Charming) และ ดึงดูดใจ (Attractive)

6) สมัยเรเนซองต์ (Renaissance Periods) เป็นยุคของการฟื้นฟูศิลปะ วิชาการ สถาปณศาสตร์ชาวเมืองกลับมามีคึกคักอีกครั้งหนึ่ง ลานโล่งในเมืองเริ่มมีบทบาทอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจาก กษัตริย์นิยมสร้างปราสาทอยู่นอกเมือง บริเวณติดกับปราสาทเป็นส่วนตกแต่งแบบเรอาคณิต ซึ่งจุดเด่นของ

St. Peter's และ The Square ใน Rome เป็นลานโล่งขนาดใหญ่รูปไข่ ล้อมรอบด้วยทางเดินที่มี

เมืองคือหลังคาคลุม มีเสาเรียงรายเป็นแถว กำหนดรูปร่างและขอบเขตของลานโล่งตามแนวตั้ง

เน้นความรู้สึกใหญ่โตโอ้อ่า (Monumental Effect)

สองข้างทางสมดุลกัน (Formal Expression)

สวยงาม (Beautiful)

7) ยุคปัจจุบัน หมายถึงการเริ่มเกิดเมืองในอเมริกา เป็นลักษณะแบบเมืองใหม่ ซึ่งถึงแม้จะมีการสร้างเลียนแบบแบบดั้งเดิมของยุโรปตามความเคยชิน เมื่อนานไปก็ไม่เหมือนของเดิม

ผังเมือง Washington, D.C. มีลักษณะเป็นตารางกริด การออกแบบให้เป็นเมืองหลวง และเมืองเศรษฐกิจ มีการจัดพื้นที่วางตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก

เพราะความแตกต่างในระบบสังคมและการปกครอง สิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทั่วโลกคือการปฏิวัติอุตสาหกรรม นำไปสู่การเปลี่ยนรูปของเมือง การคนมีวิถีชีวิตแบบใหม่ตามไปด้วย

2.2.4 ความสำคัญของพื้นที่ว่างสาธารณะในชุมชนเมือง

เล่าจื๊อ นักปราชญ์ของจีนในยุค 600 ปีก่อนคริสตกาล (มุสตี ทิพทัต, 2540: 28)กล่าวว่า "เนื้อแท้ของอาคารมิได้ประกอบขึ้นจากหลังคาและผนัง แต่อยู่ที่ที่ว่างภายในที่ใช้อยู่อาศัย" ซึ่งเน้นถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรม คือการสร้างสรรค์เนื้อที่ว่างให้เกิดขึ้น

Tunnard และ Pushkarew (1963) ได้กล่าวถึงความสำคัญของพื้นที่ว่างในชุมชนเมืองว่า พื้นที่ว่างในชุมชนเมืองจะส่งผลกระทบต่อกิจกรรมต่าง ๆ ในเมืองไม่ว่าจะเป็น ขบวนการผลิตและแรงงาน ระบบป้องกันและรักษาความสงบ การตกแต่งประดับประดาเมือง ตลอดจนการพักผ่อนหย่อนใจของชาวเมือง

ความสำคัญและประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่ว่างสาธารณะในชุมชนเมือง

- 1) เพื่อการค้า เป็นสถานที่เพื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยน การผลิตสินค้า สถานที่รับฝากของและเป็นบริเวณเพื่อธุรกิจ ตลาดเพื่อการค้านี้อาจมีมากกว่าหนึ่งแห่งภายในเมืองหนึ่ง แต่ละแห่งก็จะเป็นสถานที่เฉพาะสำหรับสินค้าแต่ละชนิด เช่น ตลาดปลา ตลาดม้า ตลาดด้วยขาม เครื่องปั้น เป็นต้น ในเมืองบางแห่งอาจไม่มีพื้นที่ว่างเฉพาะเพื่อการค้าขาย แต่ใช้ถนนซึ่งกว้างกว่าจุดอื่น มาเป็นบริเวณตลาดแทนเพราะขนาดของถนนไม่กว้างขวางพอ และจำนวนประชากรของเมืองไม่มากนัก
- 2) เพื่อการสื่อสาร เป็นสถานที่เพื่อกิจกรรมทางสังคม เป็นจุดที่มีการเปลี่ยนการสื่อสารถ่ายทอดกระจายข่าว เป็นสถานที่ที่ผู้คนจะมาพบปะกัน หรือมาเยี่ยมเยียนให้ข่าวสารกัน
- 3) เพื่อการันทนาการ ทั้งเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ แบบสงบเงียบหรือการเล่นกีฬา บริเวณพื้นที่ว่างนี้ จะถูกใช้เป็นพื้นที่ว่างสาธารณะของเมือง คล้ายเป็นสวนสาธารณะ

แบบแผนการดำรงชีวิตในสังคมเมืองค่อนข้างซับซ้อน คนเมืองจำเป็นต้องได้รับการพักผ่อนหรือการสังนนาการ (Ratcliffe: 1975, 177-179) ซึ่งมีสาเหตุเนื่องมาจาก ประชาชนมีจำนวนเพิ่มสูงขึ้น, รูปแบบการทำงานเปลี่ยนไป, รายได้เพิ่มขึ้น, ระดับการศึกษาสูงขึ้น และมีรถยนต์อยู่ในครอบครองสูงขึ้น

ในช่วงเวลา 24 ชั่วโมงมนุษย์มีเวลาว่างหลังจากภารกิจประจำวัน และมีเวลาเหลือจากการทำงาน การนอนและการสนองตอบความต้องการของร่างกายด้านสรีรวิทยาและอื่น ซึ่งมนุษย์จะมีเวลาเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ (Ronney: 1945, 14) คือ ความต้องการทางด้านร่างกาย ได้แก่ การรับประทานอาหาร การนอน จะใช้เวลาประมาณ 10 ชั่วโมง ความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ 9 ชั่วโมง และความต้องการทางด้าน การพักผ่อนหย่อนใจ 5 ชั่วโมง ซึ่งการพักผ่อนหย่อนใจเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้เวลาประมาณ 1 ใน 5 ส่วนของเวลาในแต่ละวัน ซึ่งการพักผ่อนนั้นแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ (Hackett: 1971, 35) คือ Passive

Recreation เป็นการพักผ่อนหย่อนใจที่ไม่ต้องออกแรง ออกกำลังกาย แต่เป็นกิจกรรมในลักษณะสงบเพื่อความผ่อนคลาย และ Active Recreation เป็นการพักผ่อนหย่อนใจที่ต้องออกแรง หรือออกกำลังกาย

4) เพื่อการคารวะศรัทธา มักจะเป็นทางเข้าบริเวณด้านหน้าอาคารทางศาสนา เพื่อประกอบพิธี การบูชา การสวดมนต์

5) เพื่อเน้นให้ความสำคัญ หรือความเป็นเอกลักษณ์ของอาคารที่มีความสำคัญ เช่น ศาลากลาง โบสถ์ อนุสาวรีย์ หรือเน้นจุดที่การสัญจรสายสำคัญ ๆ มาตัดกัน

6) เพื่อผลทางด้านกรมมองเห็น ความต้องการพื้นที่ว่างบริเวณรอบอาคารสำคัญ หรือสิ่งซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเมือง เพื่อผลทางด้านความงาม และบางครั้งยังเป็นสถานที่เพื่อกระจายคน จำนวนมากออกมาจากอาคารขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นผลต่อเนื่องมาจากตัวสถาปัตยกรรมนั่นเอง

อย่างไรก็ดี พื้นที่ว่างบางแห่งอาจเป็นที่รวมของกิจกรรมหลายอย่าง หรือมีประโยชน์ใช้สอยหลาย ๆ ประเภทเข้าด้วยกัน แต่จะมีประโยชน์ข้อใดข้อหนึ่งเป็นหลัก เช่น Agora ของชาวกรีกจะมีการใช้งานเป็นหลักเพื่อการค้าขาย เป็นที่พบปะของผู้คนเพื่อการสังคม แต่บางครั้งตำแหน่งทางด้านหน้าของ Agora ยังถูกใช้เป็นที่ฝึกทหารด้วย

2.2.5 ลักษณะของพื้นที่ว่างที่มีคุณภาพของชาวเมือง

1) พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ตั้งแต่พื้นที่ของปัจเจก พื้นที่ของครอบครัว พื้นที่ของละแวก หรือพื้นที่ของชุมชน พื้นที่ของย่าน พื้นที่ของเมือง ซึ่งพื้นที่แต่ละระดับจะต้องโอบอุ้มเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระดับต่าง ๆ เอาไว้

2) พื้นที่ในระดับความสัมพันธ์ต่าง ๆ เหล่านี้ต้องสามารถเชื่อมถึงกันได้ง่าย และมีระบบการเปิดปิดที่ดี คือต้องเข้าถึงได้ง่ายในขณะเดียวกันต้องมีลักษณะปกป้องตัวเอง (Defensible) ได้ตามความต้องการของแต่ละระดับความสัมพันธ์

3) ต้องมีชีวิตชีวา แต่ไม่แออัด

4) ต้องมีความยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนใช้งานได้หลายกิจกรรม

5) มีสาธารณูปโภคที่ดีและถูกสุขลักษณะ

6) มีความงดงาม

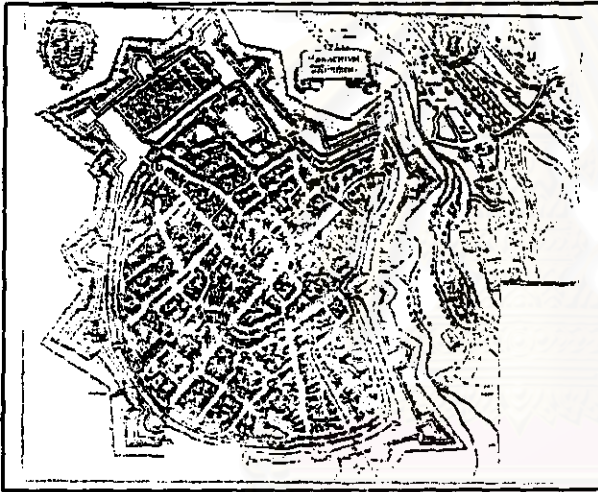
7) ช่องทางคมนาคมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ว่างเหล่านี้ต้องมีลักษณะเปิดเชื่อมกับกิจกรรมของพื้นที่ว่างได้ และต้องไม่เป็นอุปสรรคต่อกิจกรรมในพื้นที่ทางวัฒนธรรม เราสามารถมีเมืองสมัยใหม่ มีการคมนาคมสื่อสารสมัยใหม่ แบบทันสมัย ปลายทางได้ โดยรักษาพื้นที่ทางวัฒนธรรมของชาวเมืองไปพร้อม ๆ กันเราสามารถหลีกเลี่ยงเมืองสองลักษณะไม่ให้ทำลายกันได้

2.3 ประสบการณ์การพัฒนา และการใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างสาธารณะของเมือง

2.3.1 การพัฒนาและการใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างในต่างประเทศ

ก. การพัฒนาการใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างของ “เมืองมิวนิค” ใน “เยอรมัน”

การพัฒนาพื้นที่ว่างของเมืองในเยอรมัน เกิดขึ้นพร้อมกับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมของกลุ่มอาคาร เช่น เมืองมิวนิค (อริคิริ ปาณินท์, 2528: 7-8) เป็นการจัดสภาพแวดล้อมบริเวณที่พักอาศัย มีลักษณะเฉพาะของศิลปะสถาปัตยกรรมแบบ Art Nouveau ซึ่งตั้งอยู่บริเวณรอบนอกของศูนย์กลางเมือง

เมืองมิวนิค รูปร่างของเมืองครึ่งรอบวงกลม ล้อมรอบด้วยกำแพงและคลอง ตลาดและที่โล่ง (Market Square) ในแนวตะวันออก-ตะวันตก เป็นศูนย์กลางของแกนถนนสายสำคัญหลายสาย

กลุ่มของชุมชนที่พักอาศัยรอบ ๆ เมืองมิวนิคมีหลายกลุ่มซึ่งแต่ละกลุ่มมีลักษณะเฉพาะของตนเอง ในการอนุรักษ์พื้นที่ว่างจะทำใน

บริเวณ ถนน จัตุรัส และสถานที่สาธารณะ ซึ่งก็ได้รับการร่วมมือจากทุกฝ่ายทั้งฝ่าย รัฐบาล ประชาชน เอกชน ตลอดจนนักศึกษาและสถานศึกษา มีการจัดการที่ภาครัฐและเอกชนให้การสนับสนุนด้านการเงิน การบริหาร ตลอดจนเทคนิคในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ จนมีสภาพแวดล้อมที่ดีบรรลุตามที่แผนการพัฒนาเมืองตั้งไว้

ข. การพัฒนาการใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างของ “เมือง Bologna” ใน “อิตาลี”

เมือง Bologna เป็นเมืองประวัติศาสตร์เป็นตัวอย่างของการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองที่ทางราชการเป็นผู้ดำเนินการป้องกันไม่ให้เกิดสถาปัตยกรรมเสื่อมโทรมลงไป และขณะเดียวกันก็สร้างรูปแบบอาคารใหม่ที่รักษาลักษณะของสังคมเมืองไว้ได้ การดำเนินการอนุรักษ์เมืองที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่ว่างสาธารณะของเมืองคือ การรื้ออาคารที่ไม่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เพื่อให้เกิดที่ว่างสาธารณะขึ้นในเมือง การพัฒนาเมือง Bologna ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี และสามารถเป็นตัวอย่างการพัฒนาสำหรับเมืองประวัติศาสตร์ได้

ค. การพัฒนาการใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างของ “ชุมชน Little Italy” ใน “อเมริกา”

ชุมชน Little Italy เป็นชุมชนเล็ก ๆ ในกรุงนิวยอร์ก ซึ่งเป็นชุมชนที่ชาวอิตาลีได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ประกอบด้วยย่านสำคัญ 3 แห่ง คือ ย่านที่พิกาดิย, ย่านอุตสาหกรรม และถนนมัลเบอร์รี่ (Mulberry Street) ซึ่งเป็นย่านการค้าและศูนย์กลางการท่องเที่ยว บริเวณที่มีการอนุรักษ์และพัฒนาจะอยู่ในบริเวณถนนมัลเบอร์รี่ มีการจัดการเกี่ยวกับพื้นที่ว่าง เช่น การอนุญาตให้ปลูกสร้างอาคารคลุมพื้นที่ได้ 60%-70% ของพื้นที่ พื้นที่ว่างที่เหลือให้จัดเป็นสวนหลังบ้าน หรือสวนหลังคา (Roof Garden) ที่ได้เป็นที่ว่างเกิน 20 ฟุต จะต้องจัดตกแต่งให้เป็นสนาม หรือตกแต่งด้วยงานศิลปกรรม เช่น รูปปั้น กำแพงประดับที่ใช้ในการก่อสร้าง ปลูกต้นไม้เพื่อให้ความร่มรื่นแก่ถนน และจัดให้มีที่จอดรถโดยไม่ขัดกับสภาพแวดล้อมของบริเวณ ในเวลา 2 ปีหลังจากมีการฟื้นฟูในบริเวณนี้ใหม่ ก็ได้มีกฎหมายการอนุรักษ์ และได้กลายเป็นตัวอย่างในการพัฒนาในบริเวณอื่น ๆ

2.3.2 การพัฒนาการใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างของเมืองในประเทศไทย

การพัฒนาและการใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างของเมืองในประเทศไทย กำลังเป็นที่ตื่นตัวกันอย่างมากระหว่างเฉพาะในตามเมืองใหญ่ ๆ เนื่องจากการพัฒนาที่มุ่งการก่อสร้าง ทำให้พื้นที่ว่างของเมืองที่เคยเป็นพื้นที่ที่ชาวเมืองใช้ประโยชน์ตามวิถีทั่วไปเริ่มหายไป และกลายเป็นพื้นที่ที่ตายอด ไม่สามารถเชื่อมออกสู่พื้นที่อื่นได้ การจัดงานเวทีลิ่งแวลลุ่มไทยในปี 2539 บริเวณลานสาธิตฯ หน้าศาลาที่ว่าการกรุงเทพมหานคร ได้เกิดกิจกรรมการใช้พื้นที่เพื่อสร้างสรรค์กิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม เรียกว่า “ลานคนเมือง” ซึ่งเป็นการจุดประกายการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ว่างสาธารณะของเมือง ให้เป็นพื้นที่ที่กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้งหนึ่ง

การพัฒนาพื้นที่ว่างของไทยจะเกิดขึ้นควบคู่กับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม และวิถีชีวิตของคนเมือง เช่น ที่จังหวัดเพชรบุรีมีกลุ่มรักเมืองเพชร ที่เป็นกลุ่มที่ต้องการรักษาภาพของวิถีชีวิตแบบท้องถิ่นที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาในปัจจุบันอย่างประสานสอดคล้องกัน หรือในจังหวัดขอนแก่น กลุ่มขอนแก่นพอร์มเป็นต้น

เพื่อให้เกิดภาพของการใช้ประโยชน์พื้นที่แบบคนไทย จึงจะนำเสนอความคิดและประสบการณ์ในการใช้พื้นที่แบบไทยดังนี้

ก. แนวความคิดเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ตามคติแบบไทย

คติของการใช้ “พื้นที่” ของคนไทยในสมัยก่อน แตกต่างไปจากสมัยนี้ความสำคัญของพื้นที่แต่ละแห่งนั้น ขึ้นอยู่กับ ความสัมพันธ์ระหว่าง คน กับ กิจกรรม หรือการใช้พื้นที่นั้น ๆ ในเวลาหนึ่ง ๆ

พื้นที่แห่งหนึ่ง อาจมีความหมายเป็น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือกลายเป็นสถานที่สามัญได้ ด้วยการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา และนั่นก็หมายความว่า ความสัมพันธ์ระหว่าง คน กับ พื้นที่ นั้น ย่อมต้องเปลี่ยนแปลงไปแล้ว

แม้ว่าคนไทยในปัจจุบันได้รับคติจากตะวันตกในเรื่องพื้นที่ที่มากมายแต่เล็ก ๆ แล้วคติเกี่ยวกับพื้นที่แบบเก่าก็ยังมีส่วนสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมและท่าทีของคนไทยต่อสิ่งต่าง ๆ อยู่มาก และอาจโดยไม่รู้สึกรู้ตัว โดยเฉพาะแต่คนในชนบทซึ่งไม่ได้รับการศึกษาแผนใหม่เท่านั้น แม้แต่คนรายได้ระดับกลางในเมืองเองก็อาจมีพฤติกรรมหรือท่าทีต่อสิ่งต่าง ๆ โดยมีพื้นที่โดยไม่รู้สึกรู้ตัว

1) การใช้พื้นที่ในคติปัจจุบัน

คติเกี่ยวกับพื้นที่ในปัจจุบันที่ครอบงำคนไทยอยู่ไม่น้อยนั้น มีกำเนิดในโลกตะวันตก เกิดขึ้นเห็นได้ชัดในราว 2-3 ร้อยปีมานี้เอง โดยได้อิทธิพลจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ นั่นคือคติเกี่ยวกับพื้นที่ปัจจุบันเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ ซึ่งพึงถือกำเนิดในโลกไม่ยาวนานนี่เอง แต่มีอิทธิพลต่อชีวิตคนอยู่มากกว่าที่วัฒนธรรมใด ๆ เคยมีต่อมนุษย์มาก่อน พื้นที่ในคติปัจจุบันเป็นสิ่งที่ไร้ขอบเขตแผ่ขยายไปอย่างไม่มีปริมณฑล ไม่เพียงพื้นที่ในโลกเท่านั้น แต่รวมถึงพื้นที่ในอวกาศด้วย เรามักมีจินตนาการว่าไกลออกไปในอวกาศก็จะมีพื้นที่ต่อไปเรื่อย ๆ หมดคาบเล็กซี่ของเรา ก็เลยไปถึงกาแล็กซีอื่น ๆ

เมื่อการคำนวณของไฮน์ทน์ พบว่าอวกาศน่าจะม้วนโค้ง ก็ยากจะเข้าใจได้เพราะพื้นที่ของอวกาศในคติแบบนี้แผ่ขยายไปอย่างไม่มีขอบเขต ทำไมจะมี “วง” โค้งได้ และด้วยเหตุนี้ที่พื้นที่แผ่ขยายไปกว้างไกลไม่สิ้นสุด พื้นที่จึงไม่มีขอบเขตหรือไม่มีเส้นที่แบ่งระหว่างพื้นที่หนึ่งกับอีกพื้นที่หนึ่งหรือระหว่างพื้นที่กับที่ไม่ใช่พื้นที่ เมื่อพื้นที่ไม่มีเขตแบ่ง จึงคิดว่ามนุษย์ย่อมสามารถฝ่าฟันไปได้ในทุกพื้นที่ พื้นที่อันกว้างไกลไร้ขอบเขตนี้ คติของปัจจุบันมองในลักษณะเชิงวัตถุเหมือนกันไปหมดเพียงแต่เป็นวัตถุต่างชนิดกันเท่านั้น ถึงตรงที่ซึ่งไม่มีอะไรอยู่เลยคือในอวกาศที่เป็นสูญญากาศ คติปัจจุบันก็ยังมองพื้นที่ตรงนั้นในเชิงวัตถุหรือรูปธรรมคือจับต้องหรือผ่านเข้าไปประสพได้ คำนวณออกมาว่าอยู่ตรงไหนก็ได้ วาดเป็นรูปให้ดูเหมือนแผนที่ก็ได้ ฯลฯ พื้นที่ซึ่งเป็นนามธรรมจึงไม่มีในคติแบบใหม่ ถ้าสวรรค์อยู่บนฟ้าเราก็ต้องไปถึงได้สักวันหนึ่งและก่อนที่จะไปถึงเราก็ต้องสามารถส่งคลื่นอะไรสักอย่างไปติดต่อกับสวรรค์ได้ หรืออย่างน้อยเราอาจจะคำนวณได้ว่าสวรรค์อยู่ตรงไหนในห้วงอวกาศ

ฉะนั้น ในคติเกี่ยวกับพื้นที่ของปัจจุบัน สวรรค์จึงหายไปเพราะสวรรค์ของคนโบราณนั้นเป็นพื้นที่ที่กษัตริย์หรือชนชั้นสูงมีสิทธิ์อยู่ ไม่รู้ ไปไม่ได้ ประสพไม่ได้ พื้นที่อย่างนี้จึงไม่มีอยู่ในคติแบบใหม่

2) การใช้พื้นที่ในคติแบบไทย

พื้นที่ในคติไทยมีลักษณะตรงกันข้ามกับพื้นที่ในคติปัจจุบันหลายอย่าง พื้นที่ในคติไทยไม่เป็นผืนเดียวต่อกันไปโดยไร้เส้นแบ่ง แต่พื้นที่ถูกแบ่งออกเป็นส่วน ๆ โดยมีเส้นแบ่งที่ค่อนข้างชัดเจน ฉะนั้นในแต่ละพื้นที่จึงมี "กฎ" ที่ต้องปฏิบัติไม่เหมือนกัน เมื่อมนุษย์ก้าวล่วงพ้นจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง มนุษย์ต้องปฏิบัติตาม "กฎ" หรือ "ธรรม" อีกอย่างหนึ่ง มิเช่นนั้นแล้วก็จะเกิดภัยอันตรายต่าง ๆ นานาประการจนเอาชีวิตไม่รอด แม้แต่คุณสมบัติของสิ่งต่าง ๆ ทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในพื้นที่ต่างกันก็ไม่เหมือนกันด้วยเช่นสัตว์ในป่าหิมพานต์กับสัตว์ในพื้นที่ซึ่งมนุษย์มีชีวิตอยู่นี้ก็แตกต่างกัน เสพอาหารและดำรงชีวิตต่างกัน ความแตกต่างของลักษณะเฉพาะในแต่ละพื้นที่ อันเป็นผลให้เกิด "กฎ" หรือ "ธรรม" ที่ต่างกันในหลายกรณีคนไทยแสดงความต่างนี้ด้วยผีคนละตัวหรือคนละองค์กัน ผีเหล่านี้คอยรักษา "กฎ" หรือ "ธรรม" ของพื้นที่นั้น ๆ มนุษย์ไม่เชื่อฟัง "กฎ" ดังกล่าวก็จะถูกลงโทษ นับตั้งแต่ให้เจ็บไข้ได้ป่วย ได้ทุกข์ร้อนไปจนถึงเสียชีวิต

มนุษย์สามารถข้ามจากพื้นที่หนึ่งไปอีกพื้นที่หนึ่งได้ แต่ก็ไม่หมด เพราะหลักการสำคัญอยู่ที่ว่าเมื่อข้ามจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง มนุษย์ต้องเปลี่ยนตัวเอง ในกรณีที่เปลี่ยนเล็กน้อยและอยู่ในความสามารถของมนุษย์จะทำได้ มนุษย์ต้องเปลี่ยนตัวเองแล้วข้ามจากพื้นที่หนึ่งไปอีกพื้นที่หนึ่ง เช่น จากห้องครัวไปยังที่สาธารณะ ก็เปลี่ยนการแต่งกายเท่านั้น แต่ในกรณีที่ต้องข้ามไปยังพื้นที่บนโลกไปยังสวรรค์หรือที่อยู่ของบรรพบุรุษนั้น เกินความสามารถของมนุษย์จะทำได้ เพราะพื้นที่นั้นเป็นที่อยู่ของจิตวิญญาณและของบารมีไม่ใช่ของร่างกายเนื้อหนัง มนุษย์ไม่สามารถเปลี่ยนตัวเองให้เป็นจิตวิญญาณบริสุทธิ์โดยไม่ต้องมีเนื้อหนังติดไปด้วยได้ มนุษย์จึงไม่อาจข้ามไปยังพื้นที่สวรรค์

ข. ความชัดเจนของขอบเขตพื้นที่ในการใช้พื้นที่แบบไทย

1) พื้นที่ในแนวระนาบ

ในชีวิตปกติของคน ส่วนต่าง ๆ ของของพื้นที่นั้นมองไม่เห็นชัดเจน ฉะนั้นคนไทยจึงสร้างขอบเขตทางพิธีกรรมขึ้นแยกส่วนต่าง ๆ ของพื้นที่ออกจากกัน ที่เราคุ้นเคยอยู่มากก็ได้แก่พระอุโบสถ ตามพระบาลีกำหนดว่าอุโบสถกรรมในพื้นที่ซึ่งมีการกำหนดขอบเขตไว้ชัดเจน เช่น เขตของน้ำซึ่งล้อมรอบพื้นที่ก็เห็นได้ชัดเจน เขาหินมาตั้งเป็นวงก็เห็นได้ชัด ผ่น้ำของอาคารก็น่าจะเห็นได้ชัดเหมือนกัน แต่คนไทยไม่พอใจเพียงเท่านั้น เนื่องจากอุโบสถกรรมโดยเฉพาะการบวชนั้นเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์พิเศษ จึงต้องสร้างขอบเขตทางพิธีกรรมขึ้นล้อมรอบอาคารซึ่งเป็นพระอุโบสถนั้นอีกทีหนึ่ง คือผูกลูกนิมิต และตั้งใบเสมาล้อมรอบทุกทิศของพระอุโบสถ อีกทั้งมีพิธีกรรมที่จะวางแนวเขตไว้ซับซ้อนได้อีกด้วย

คนไทยไม่นิยมนั่งเสมอกับพระภิกษุแต่เมื่อจำเป็นเพราะไม่มีที่ทิ้งไว้ให้นั่ง หรือเวียนไม่ได้ ยกพื้นตั้งระดับ ก็นิยมที่จะปูพรมหรือเสื่อสาดเป็นอาสนะสงฆ์เวลานิมิตพระมหากษัตริย์ ถือว่าเป็นธรรมเนียมที่ทหารวาสจะไม่ขึ้นไปนั่งบนเสื่อร่วมกับพระภิกษุทั้ง ๆ ที่นั่งฟังสวดอยู่บนพื้นระดับเดียวกันนั่นเอง

อุโบสถเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สำหรับทำพิธี บวช จึงมีการสร้างขอบเขตที่แน่นอนและซับซ้อน ทั้งทางด้านสิ่งก่อสร้างและพิธีกรรม

มองในแง่การจัดพื้นที่ ขอบเขตของเสื่อหรือพรมคือการวางแนวเขตทางพิธีการของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง และคนไทยก็เคารพกับแนวเขตนั้นอย่างเคร่งครัด พื้นที่ที่ไม่ได้ปูเสื่อหรือพรมเป็นพื้นที่ชนิดหนึ่งซึ่งแยกออกได้จากพื้นที่ซึ่งปูเสื่อหรือพรม คนธรรมดาที่ไม่ได้ถือเพศภิกษุจะสว่างล้ำเข้าไปในพื้นที่ของพระภิกษุนั้นไม่ได้

สายสัญญาณก็นิยมใช้เป็นแนวเขตแยกพื้นที่ในปริวิตถลพิธี และพื้นที่นอกปริวิตถล หมอผีอาจจะผูกสายสัญญาณซึ่งเป็นวงแล้วทำการบริกรรมคาถา แยกพื้นที่ส่วนที่ทำพิธีแยกพื้นที่ส่วนที่ผีอยู่ได้ ผีจึงไม่สามารถที่จะสว่างล้ำเข้ามาในพื้นที่ที่ทำพิธีได้

กรณีในพื้นที่ที่ใช้แสดงโขน ผู้ที่จะเข้าไปใจพื้นที่ซึ่งกำหนดขอบเขตเอาไว้อย่างชัดเจน เช่น เวทีหรือวงที่จะแสดงบนพื้น ต้องแต่งกายให้ต่างจากปกติธรรมดา มิเช่นนั้นก็ไม่ควรสว่างล้ำเข้าไปในพื้นที่การแสดงนั้น เพราะโขนเป็นการแสดงที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ของโขนจะเป็นพื้นที่ที่แยกออกจากส่วนอื่น

เมืองในประเทศลาว โดยเฉพาะหัวพันสิบสองจุไทย และแคว้นพวน ตามรายงานของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เมื่อครั้งยกทัพไปปราบฮ่อ ปรากฏว่ามีเขตของเมืองอย่างชัดเจน เรียกว่า กงเมือง ซึ่งตั้งขึ้นในทิศหลังสี่ของเมือง ในความคิดของชาวไทย-ลาว เมืองเป็นพื้นที่เฉพาะที่ต้องแยกออกจากป่าและบ้านอย่างชัดเจน ในเชียงใหม่ ตาม “แจ่ง” หรือมุมเมือง มักที่จะมีศาลเทพารักษ์ประจำ พิธีกรรมหลายอย่างกระทำกันที่แจ่งเหล่านี้ อาจเป็นได้ว่าผีประจำแจ่งเป็นส่วนหนึ่งของขอบเขตพื้นที่เมืองของชาวไทยยวน

2) พื้นที่ในแนวคิด

ยังมีการแบ่งพื้นที่อย่างหนึ่งในคติของไทยคือ การแบ่งพื้นที่ออกไปตามแนวคิด คนที่ต้องอยู่ในพื้นที่ระดับต่ำ พื้นที่ระดับกลาง และพื้นที่ระดับสูง การล่วงล้ำพื้นที่อื่น ก็จำเป็นต้องเปลี่ยนตัวเองให้เข้ากฎหรือธรรมของพื้นที่ต่างระดับเช่นเดียวกัน ผู้หญิงและผู้ชายนั้นอาจอยู่ร่วมกันในพื้นที่แนวราบได้ แต่ไม่อาจที่จะอยู่ร่วมกันในแนวคิดได้ ดูเหมือนผู้ชายจะมีพื้นที่ของตนซึ่งสูงกว่าผู้หญิง เพื่อนชายที่สนิทกันอาจจะเล่นหัวกันได้ แต่ผู้หญิงไม่สามารถที่จะเล่นหัวผู้ชายได้เลย แม้แต่ในยามปกติ ภรรยาที่ไม่พึงจะถูกศิระระของสามี มีคำอธิบายที่มักได้ยินกันเสมอว่าเพราะ "ผู้ชายบวชเรียนได้ในขณะที่ผู้หญิงนั้นบวชเรียนไม่ได้ หญิงจึงไม่ควรที่จะถูกศิระระของสามี"

ภาพวาดสมเด็จพระนารายณ์ฯ เสด็จออกต้อนรับทูตจากฝรั่งเศสแสดงให้เห็นถึงการแบ่งพื้นที่ในแนวคิด "ชายตรีต้องอยู่สูงกว่าสามัญชน"

การเปลี่ยนแปลงตัวเองเข้าสู่พื้นที่แนวสูงต่างระดับมีความสัมพันธ์กับการกำเนิดของตัวเอง คือ ผู้ชายมีศักยภาพที่จะเปลี่ยนตัวเองไปสู่เพศที่สูงได้ ดังนั้นผู้ชายจึงมีศักยภาพที่สูงกว่าผู้หญิงในการที่จะล่วงล้ำเข้าสู่พื้นที่ที่สูงขึ้น โดยธรรมชาติผู้ชายจึงครองพื้นที่อยู่ระดับที่สูงกว่าผู้หญิง ของบุษบาพระหรือเทพก็ถือว่าเป็นของ ที่อยู่ในพื้นที่ระดับสูง ย่อมไม่วางลงติดดิน ในขณะที่การทำพิธีกรรมแก่ผืนใบตองเหนือพื้นดินได้ หรือไม่เอาอวัยวะที่ถือว่า "ต่ำ" ไปข้ามหรือเกลือกกลั้วของบุษบาเหล่านั้น พระหรือเทพย่อมอยู่ในพื้นที่ระดับสูง และของที่เหมาะจะถวายแก่ท่านได้ก็ต้องเป็นของที่อยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกัน

“หักงูของผู้หญิง” เพราะเป็นของผู้หญิงจึงเหมาะที่จะอยู่ในระดับต่ำกว่าเสื้อผ้าของผู้ชายเจ้าและนายก็เป็นบุคคลที่อยู่พื้นที่ระดับสูง เมื่อคนธรรมดาได้พบปะจึงจำเป็นต้องโน้มตัวลงอยู่ในพื้นที่ระดับต่ำจนถึงติดพื้นดิน ซึ่งเกิดจากความเชื่อที่ว่า การไปอยู่ในพื้นที่ซึ่งตนเองไม่มีสิทธิ์เข้าไปเพราะไม่ได้รับการเปลี่ยนตัวเองให้เป็นไปตามกฎหรือธรรมของพื้นที่ระดับสูงจะทำให้เกิดภัยพิบัติรูปต่าง ๆ แก่ตนเองได้

สังเวียนมวยไทย เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และต้องห้ามสำหรับผู้หญิง

การกำหนดความต่างของพื้นที่สูงหรือต่ำเป็นเรื่องที่สำคัญในกิริยาท่าทางของคนไทย คนในระดับสูงแค่นั้นและคนเราควรต้องโน้มตัวลงไปเท่าไร บางคนเราก็เพียงแต่ค้อมตัวลงในเวลาพูดด้วย บางคนขนาดต้องคุกเข่าลงพูดด้วย เช่น เมื่อพูดกับภิกษุ บางคนต้องหมอบลงกับพื้นให้ราบคาบ ทั้งนี้เป็นการกำหนดพื้นที่สูงต่ำ ตามความเหมาะสมของแต่ละคน ซึ่งคนไทยถูกฝึกให้ทำเป็นสัญชาตญาณ ทั้งเพื่อที่จะแสดงความเคารพ ยำเกรงผู้ใหญ่ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง

สิ่งของซึ่งเป็นเครื่องใช้หรือสมบัติของคนในพื้นที่ระดับสูง ก็มีศักดิ์สูงตามไปด้วย มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระยาโกษา (ปาน) ทูตไทยที่ไปฝรั่งเศสว่า เมื่อเข้าพักตามที่พักต่าง ๆ ท่านราชทูตจะจัดโต๊ะไว้ตั้งพระราชสาสน์อยู่ชั้นบนเสมอ แม้ว่าจะได้รับคำแนะนำจากเจ้าภาพให้ตัวท่านเองขึ้นไปอยู่ชั้นบนเพราะสบายกว่า ท่านก็ไม่ยอม เพราะถือว่าเอาตัวไปอยู่สูงกว่าพระราชสาสน์ไม่ได้ นับเป็นเรื่องเล่าที่แสดงให้เห็นชัดถึงการจัดพื้นที่สูงต่ำในคติแบบไทยได้ดี

ในคติแบบไทย คนแต่ละคนจะอยู่ในพื้นที่ที่มีขอบเขตทั้งในแนวระนาบ และ แนวตั้ง เหมือนต่างอยู่ในกล่อง จะทะลักกล่องออกไปทางด้านข้างก็ได้ แต่ก็ต้องเปลี่ยนตัวเองให้เป็นไปตาม กฎหรือธรรมของพื้นที่ที่นอกกล่อง จะทะลุขึ้นไปข้างบนก็ได้ แต่ก็ต้องเปลี่ยนตัวเองให้เป็นไปตามกฎ หรือ ธรรมของพื้นที่ด้านบนเหมือนกัน อย่างไรก็ตามมีพื้นที่ทั้งด้านบนกล่อง และข้างกล่องบางพื้นที่ ซึ่งเหลือวิสัย ที่มนุษย์จะสามารถที่จะเปลี่ยนตัวเองให้สูงขึ้นที่นั่น ๆ ได้ เช่น ป่าทิมพานต์ ก็เป็นพื้นที่นอกกล่องในแนว ระนาบที่เข้าถึงได้ยาก

ฉะนั้น พื้นที่ซึ่งถูกแบ่งออกเป็นส่วน ๆ นั้น จึงเป็นพื้นที่ทางสังคมด้วย กล่าว คือสถานภาพทางสังคม ของแต่ละคนกำหนดให้เข้าไปสู่พื้นที่ที่ไม่เหมือนกันพระราชกำหนดเก่า กำหนดไว้ ว่าผู้ใดเอาเท้าเข้าไปยังพระบรมมหาราชวัง ให้พ้นคอริบเรือนเลีย แสดงให้เห็นได้อย่างดี ว่าพระราชสถานเป็น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และจะเอาเท้าซึ่งอยู่พื้นที่ต่ำเข้าไปยังพื้นที่ระดับสูงย่อมก่อให้เกิดภัยพิบัติหึ่งต่อผู้กระทำ และ อาจจะต้องความศักดิ์สิทธิ์ ของพื้นที่ระดับสูงด้วย

ค. การเข้าสู่พื้นที่อื่น

หลักการสำคัญของการเข้าสู่พื้นที่อื่น ก็คือการเปลี่ยนตัวเอง เพราะพื้นที่แต่ละส่วน จะมีลักษณะเฉพาะของตัว คนที่อยู่ในพื้นที่หนึ่ง จะเข้าไปสู่พื้นที่อื่นโดยไม่มีการเปลี่ยนสถานะ หรือสภาพ ของตนเองจึงทำไม่ได้ อาจก่อให้เกิดภัยพิบัติ ความไม่เป็นมงคลตลอดจนอาจทำให้ถึงแก่ชีวิตได้ แต่ดังที่ กล่าวแล้วว่าทุกคนมีความสามารถที่จะเข้าสู่พื้นที่ต่าง ๆ ได้ไม่เท่ากัน เพราะแต่ละคนย่อมมีความสามารถ เปลี่ยนตัวเองได้อย่างจำกัด

คนที่สามารถเข้าสู่พื้นที่ได้หลากหลายชนิดกว่าผู้อื่น หรือสามารถที่จะเข้าสู่พื้นที่ ซึ่งคนธรรมดาเข้าไม่ถึง คือคนที่มี "อิทธิฤทธิ์" ดังเช่นป่า ทิมพานต์นั้นแม้เข้าถึงได้ยากเย็นอย่างไร แต่ผู้มี ฤทธิ์ เช่น นักสิทธิ์ ก็อาศัย อยู่ในนั้นได้ เรื่องรามเกียรติ์เต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์และปาฏิหาริย์ของลิงและ ยักษ์ ซึ่งถ้าเข้าสู่พื้นที่อันสามัญมนุษย์ไปไม่ถึงทั้งสิ้น นับตั้งแต่กลางทิวไปจนถึงบาดาล และสวรรค์ ทั้งนี้ เพราะตัวละครส่วนใหญ่ของรามเกียรติ์เป็นผู้มี "ฤทธิ์"

"ฤทธิ์" ในความคิดของไทยหลายอย่าง เป็นเรื่องของความสามารถที่จะเข้าถึง พื้นที่ อันหลากหลายเกินสามัญธรรมดา พระพุทธศาสนาจะสอนว่าอย่างไรก็ตาม แต่การบำเพ็ญเพียรทาง ศาสนาในความหมายของไทยดูเหมือน มีนัยยะว่า เมื่อสำเร็จแล้วจะมีฤทธิ์ "ไปถึง" ที่ใดที่หนึ่ง เข้าถึงอีก พื้นที่หนึ่ง คนที่ทักท้วงที่อ้างว่า ได้ไปถึงสวรรค์ ได้ไปพบพระพุทธเจ้า หรือได้พบแม่กระหังพระนิพพานก็มี หลักที่ว่าพระอริยบุคคลทั้งสี่ขั้นนั้นแต่ละขั้นสามารถละอุปกิเลสอะไรได้บ้าง ก็ดูเหมือนว่าความก้าวหน้าด้าน จิตใจของมนุษย์บนหนทางไปสู่พระนิพพานนั้น มีผลให้เปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพไปเรื่อย ๆ เท่ากับว่าการเข้า

ถึงพระนิพพานได้มนุษย์ต้องเปลี่ยนบุคลิกภาพของตัวเองไปที่ละน้อย จนกลายเป็นอีกอย่างหนึ่งจึงเข้าถึงพระนิพพานในขั้นปลาย ถ้ามองเรื่องนี้ให้เป็นรูปธรรม ก็คือการเปลี่ยนตัวเองเพื่อเข้าสู่พื้นที่ใหม่นั้นเอง

คนไทยโบราณมองเห็นป่าเป็นพื้นที่พิเศษอีกส่วนหนึ่ง อันมีกฎเกณฑ์ที่ต้องปฏิบัติตามหลายอย่าง กฎเกณฑ์เหล่านี้มีผีป่าหรือเทพารักษ์ของป่าเป็นผู้คุ้มครอง ในหลายกรณีด้วยกัน คนจะเข้าไปทำอะไรในป่าก็ต้องเริ่มการทำพิธีกรรมอันสมควรแก่เหตุเสียก่อน พิธีเบิกไพรที่ปรากฏในเรื่องสมุทรโฆษก็คือพิธีกรรมอย่างใหญ่ที่ทำก่อนจะเข้าป่าไปจับช้าง พรานไพรธรรมดาดูอาจเพียงตั้งศาลเพียงตาขึ้นกระทำบูชากรรมแก่ผีป่าเท่านั้น

ภายในบริเวณวัด เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องสำรวมทั้งกิริยาและการแต่งตัว

เมื่อเข้าไปในป่าแล้ว ยังมีกฎเกณฑ์ในเรื่องปลีกย่อยอีกมาก เช่น ไม่พูดทหาบช้า กระทำการลามกไม่หยิบฉวยเอาสิ่งใดเป็นของตนโดยไม่ทำพิธี เพื่อบอกกล่าวร้องขอเสียก่อน ไม่หักทหาบอะไรที่แปลก ๆ ไม่เอ่ยถึงสัตว์ป่าที่นำกล้วต่าง ๆ ฯลฯ

ป้ายประกาศตามสถานที่ราชการที่ว่า “สถานที่ราชการโปรดแต่งกายสุภาพ” ก็เช่นกัน ย่อมเข้าใจไม่ได้เลยหากคิดถึงพื้นที่ตามคติสมัยใหม่ แต่เข้าใจได้ง่ายในคติเรื่องพื้นที่แบบไทย สถานที่ราชการ เพราะ เป็นของหลวง จึงถูกจัดให้เป็นพื้นที่ต่างระดับกับพื้นที่ทั่วไป สถานที่ราชการอยู่ในระดับสูงกว่าพื้นที่ทั่วไป และราษฎรไม่พึงบังอาจล่วงละเมิดเข้าสู่พื้นที่ระดับสูงโดยไม่เปลี่ยนตัวเอง อย่างน้อยก็เปลี่ยนการแต่งกาย ระเบียบของข้าราชการพลเรือนก็บังคับให้ข้าราชการแต่งกายสุภาพอยู่แล้ว เท่ากับเป็นการเน้นย้ำความสูงส่งของพื้นที่ซึ่งเป็นสถานที่ราชการขึ้นไปอีก

ป้ายประกาศให้แต่งกายสุภาพในสถานที่ราชการจึงมีความหมายมากกว่าเรื่องการแต่งกาย แต่เป็นป้ายที่แบ่งเขตระหว่างพื้นที่ระดับต่ำกว่าสถานที่ราชการ กับพื้นที่ระดับสูงซึ่งเป็นพื้นที่ของราชการด้วย คนที่เห็นป้ายนี้ไม่เพียงแต่ต้องสำรวจการแต่งกายของตัวเองเสียก่อนจะเข้าไป แต่ต้องสำรวมกิริยามารยาทมากกว่าปกติ เพราะรู้ตัวดีที่กำลังล่วงเข้าไปสู่พื้นที่อีกระดับหนึ่งแล้ว

ง. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามกฎของพื้นที่

พื้นที่นั้นถูกแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ที่แยกออกจากกันได้ค่อนข้างเด็ดขาด การเข้าสู่พื้นที่อื่นต้องเปลี่ยนตัวเองไปตามกฎของพื้นที่นั้น วิธีการเปลี่ยนนั้นทำได้ 4 ลักษณะด้วยกันตามแต่ความจำเป็นของพื้นที่นั้น ๆ

- 1) **เปลี่ยนรูปร่าง** นับตั้งแต่การแต่งกาย เมื่อจะเข้าสู่พื้นที่อื่นทั้งในแนวระนาบและแนวตั้ง ในกรณีที่จะเข้าสู่พื้นที่ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ปกติกมก ๆ เช่น ปรางค์ ก็อาจต้องเปลี่ยนตัวเองมากกว่าการแต่งกาย คือต้องตายจนกลายเป็นวิญญาณไปแล้ว เป็นต้น
- 2) **เปลี่ยนพฤติกรรม** อันเป็นผลให้มีบุคลิกภาพที่แตกต่างออกไป เช่น สำรวม ระมัดระวังทักขี้ หรือได้ฉานแก่กล้าพอที่จะห้องเที่ยวไปยังภพอื่น ๆ หรือสำเร็จมรรคผลจนก้าวเข้าสู่พื้นที่ตามลำดับของอริยบุคคล เป็นต้น
- 3) **เปลี่ยนตัวเองโดยอาศัยพิธีกรรม** เช่น การเซ่นสังเวยก่อนการเข้าป่า หรือ พิธีบวชเพื่อให้สามารถเข้าถึงพื้นที่ซึ่งฆราวาสไปไม่ถึง พิธีปลุกเสกให้อยู่คงกระพันนั้น ก็เป็นการเตรียมตัวเข้าสู่พื้นที่พิเศษเช่นกัน
- 4) **เปลี่ยนตัวเองโดยอาศัยอิทธิฤทธิ์** หมายถึงการที่ตนเองมีความสามารถพิเศษที่จะเข้าสู่พื้นที่อื่นได้

คติเกี่ยวกับพื้นที่นั้นเป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นพื้นฐานของโลกทรรศน์ของคนในวัฒนธรรมนั้น ๆ คนไทยมองทั้งพื้นที่และเวลาเป็นส่วน ๆ ไม่สืบเนื่องกัน จะทำอะไรก็ต้องทำให้ "ถูกต้อง" วลีนี้แปลเป็นภาษาอังกฤษตรง ๆ ไม่ได้ เพราะฝรั่งไม่ได้คิดถึงเวลาและพื้นที่แบบไทย ฝรั่งจึงพูดได้แต่ว่าทำให้ "เหมาะสม" หรือ "เนียบ" หรือ "ถูกต้อง" (proper, appropriate, impeccable, correct)

2.4 นโยบาย ข้อกฎหมายและอุปสรรคปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่ว่าง

2.4.1 ระดับประเทศ

แนวนโยบายในการพัฒนาพื้นที่ว่างสาธารณะของเมือง เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ในเมืองอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 เป็นนโยบายที่มุ่งใช้มาตรการทางผังเมืองและการวางแผนสาธารณูปโภคและสาธารณูปการให้สอดคล้องกับแผน

งานต่าง ๆ และในปัจจุบันรัฐบาลได้ให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการพัฒนาระบบบริการพื้นฐานมากขึ้น โดยให้ความสำคัญกับพื้นที่วางสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตของผู้อาศัยอยู่ในเมือง นอกจากนี้ยังมีข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่วางในระดับประเทศ เป็นกฎหมาย ข้อบังคับที่ประกาศบังคับใช้ครอบคลุมทั่วไป ซึ่งมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะ ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ก. พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518

พระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดสภาพแวดล้อมเมือง โดยให้ความสำคัญกับคน กิจกรรม และพื้นที่ว่างของเมืองให้มีความสมดุล และเป็นเมืองที่น่าอยู่ กฎหมายผังเมืองฉบับแรกของไทยคือ พระราชบัญญัติการผังเมืองและผังชนบท พ.ศ. 2495 และผังเมืองฉบับแรกมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2498 เมื่อนายกเทศมนตรีนครกรุงเทพในสมัยนั้นได้ขอความช่วยเหลือจากองค์การ United States Operation Mission (USOM) พ.ศ. 2500 เป็นผลให้มีการว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาอเมริกัน Litchfield Whiting Bowne & Associates มาวางผังเมืองกรุงเทพ-ธนบุรี ซึ่งในขณะนั้นมีประชากรรวมกันเพียง 1.4 ล้านคน สำเร็จลุล่วงเป็นแผนผัง Greater Bangkok Plan 2503 ผังฉบับนี้รู้จักกันในชื่อ “ผังลิทฟิลด์” ซึ่งถูกใช้เป็นต้นแบบของผังเมืองที่จัดทำขึ้นในภายหลัง หน่วยงานที่ถูกจัดตั้งขึ้นให้ดูแลงานด้านผังเมือง คือ สำนักผังเมืองซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2505 ปัจจุบันมีฐานะเป็นกรม สังกัดกระทรวงมหาดไทย ทำการวางผังเมืองสำหรับเมืองสำคัญหลายแห่ง ต่อมาจึงได้มีประกาศพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 ขึ้นใช้แทนพระราชบัญญัติการผังเมืองและผังชนบท พ.ศ. 2495 และมีการแก้ไข พระราชบัญญัติการผังเมืองฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2525) และฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2535)

ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ (อนุบัญญัติ วงศ์สวัสดิ์กุล, 2538: 87) ได้กำหนดความหมายที่เกี่ยวข้องกับ “พื้นที่วางสาธารณะ” ของเมืองไว้ใน มาตรา 4

“ที่อุปการณ” หมายความว่า ที่ดินของเอกชนซึ่งผังเมืองเฉพาะจัดให้เป็นที่เว้นว่าง หรือใช้เพื่อสาธารณประโยชน์อย่างอื่นด้วย เช่น ทางเท้า ทางเดิน ตรอกหลัง หรือข้างอาคาร ทางน้ำ ทางหรือท่อระบายน้ำ

“ที่โล่ง” หมายความว่า บริเวณที่ดินอันได้ระบุไว้ในผังเมืองรวม หรือผังเมืองเฉพาะให้เป็นที่ว่างเป็นส่วนใหญ่ และเพื่อใช้ตามวัตถุประสงค์ที่ระบุไว้

ในการจัดทำผังเมืองจะมีอยู่ 2 ลักษณะคือ “ผังเมืองรวม” และ “ผังเมืองเฉพาะ” ซึ่งในผังดังกล่าวจะมีการกำหนดแนวเขตพื้นที่วาง ส่วนสาธารณะของเมืองให้เหมาะสมกับจำนวนประชากรของเมืองที่จะมาใช้ประโยชน์ในพื้นที่วาง และในการบังคับใช้ผังเมืองรวม ยังมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการนำผังไปสู่การปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ส่วนท้องถิ่น ทำให้มีการอนุมัติการใช้ประโยชน์ที่ดินไม่ตรงกับผังเมืองรวม เช่น สร้าง

อาคารพาณิชย์ในเขตพื้นที่สีเขียว เป็นต้น ส่วนการบังคับใช้ผังเมืองเฉพาะครอบคลุมกฎหมายอื่น ๆ และมีลักษณะบังคับมาก ดังจะเห็นได้จาก

มาตรา 45 ให้รัฐมนตรีมีอำนาจออกกฎกระทรวงกำหนด รายละเอียดของข้อกำหนดต่าง ๆ รวมทั้งหลักเกณฑ์ และวิธีปฏิบัติ และ

มาตรา 46 บรรดาข้อบัญญัติ หรือเทศบัญญัติซึ่งออกโดยกฎหมายว่าด้วย การควบคุมการก่อสร้างอาคาร กฎหมายว่าด้วยการสาธารณสุข กฎหมายว่าด้วยการรักษาความสะอาดและความ เป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง กฎหมายว่าด้วยการควบคุมสุสานและฌาปนสถาน หรือกฎหมายอื่น ๆ ที่ เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน หรือสิ่งทรมหัพพะพจน์อื่นที่ใช้บังคับในท้องที่ ซึ่งขัดแย้งกับกฎกระทรวงที่ออก ตาม มาตรา 45 ให้ใช้กฎกระทรวงที่ออกตามมาตรา 45 แทน

ข. พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535

เป็นพระราชบัญญัติที่กำเนิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนชื่อจากกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน เป็นกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม และขยายหน่วยงานรับผิดชอบจากสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ไปเป็นกรมควบคุมมลพิษ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2535: 24-27) เนื้อหาของ กฎหมายเกี่ยวข้องกับการรักษาสีสิ่งแวดล้อมให้มีคุณภาพตามเกณฑ์มาตรฐาน ตามที่คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม แห่งชาติกำหนด (มาตรา 32) และการใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะและที่ว่าง โดยเฉพาะ

มาตรา 43 กำหนดว่าพื้นที่ใดเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าทางธรรมชาติหรือศิลปกรรมอันควร ค่าแก่การอนุรักษ์ และพื้นที่นั้นยังไม่ถูกประกาศให้เป็นเขตอนุรักษ์ สามารถออกกฎกระทรวงเป็นเขตพื้นที่ อนุรักษ์ของเมืองได้ พร้อมทั้งการกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดิน (มาตรา 44) เพื่อรักษาสภาพธรรมชาติมิให้ กระบกระเทือนต่อระบบนิเวศของธรรมชาติ หรือคุณค่าของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และใน พ.ร.บ.ฉบับนี้ (มาตรา 46) กำหนดให้โครงการ กิจการประเภท ขนาดที่กำหนดต้องจัดทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ซึ่งเป็นรายงานที่อธิบายถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ และมาตรการและวิธีการใน การลดผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างสาธารณะของเมืองและประชาชนที่อาศัยอยู่ ในเมืองด้วย

ค. พระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535

พระราชบัญญัติฉบับนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ ในส่วนที่เกี่ยวกับการตั้งโรงงาน จากกฎกระทรวงฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535) หมวดที่ 1 ที่ตั้ง สภาพแวดล้อม ลักษณะอาคารและลักษณะภายใน โรงงาน ในข้อ 1 ห้ามตั้งโรงงานจำพวกที่ 1 และโรงงานจำพวกที่ 2 ในบริเวณดังต่อไปนี้

- (1) บ้านจัดสรร ที่พักอาศัย อาคารชุดพักอาศัย และบ้านแถวเพื่อการพักอาศัย

(2) ภายในระยะ 50 เมตร จากเขตติดต่อสาธารณสถาน ได้แก่ โรงเรียนหรือสถานบันการศึกษา วัดหรือศาสนสถาน โรงพยาบาล โบราณสถาน และสถานที่ที่ทำการงานของหน่วยงานของรัฐ และให้หมายความรวมถึง แหล่งอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามที่คณะรัฐมนตรีกำหนด

และข้อที่ 2 ห้ามตั้งโรงงานจำพวกที่ 3 ในบริเวณเหมือนกับข้อที่ 1 และห่างจากเขตติดต่อสาธารณสถาน 100 เมตร

ง. พระราชบัญญัติคุ้มครองสุขภาพของผู้ไม่สูบบุหรี่ พ.ศ. 2535

พระราชบัญญัติฉบับนี้ตราขึ้นเพื่อคุ้มครองสุขภาพของผู้ไม่สูบบุหรี่ต้องรับควันบุหรี่ในสถานที่สาธารณะ โดยการห้ามสูบบุหรี่ในบางสถานที่ หรือจัดเขตให้สูบบุหรี่โดยเฉพาะ หรือโดยวิธีอื่น ๆ รัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุขมีอำนาจประกาศ กำหนดชื่อและประเภทของสถานที่สาธารณะที่ให้มีการคุ้มครอง กำหนดส่วนหนึ่งส่วนใดหรือทั้งหมดของสถานที่สาธารณะดังกล่าวเป็นเขตสูบบุหรี่ หรือเขตปลอดบุหรี่ กำหนดสภาพ ลักษณะ มาตรฐาน เกี่ยวกับการระบายควัน หรืออากาศของเขตดังกล่าว และกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการในการแสดงเครื่องหมายในเขตดังกล่าว (มาตรา 4)

การกำหนดพื้นที่สาธารณะบางส่วนไม่ให้สูบบุหรี่ จะส่งผลต่อผู้ที่เข้ามาใช้พื้นที่สาธารณะดังกล่าวไม่ให้มีการรบกวนจากควันบุหรี่ ซึ่งเป็นมาตรการอย่างหนึ่งที่ดึงดูดให้คนเข้ามาใช้พื้นที่มากขึ้น

2.4.2 ระดับเมือง และท้องถิ่น

ข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่ว่างในระดับเมือง หรือท้องถิ่นนั้น ศึกษาจากเทศบัญญัติต่าง ๆ ของเทศบาลเมืองขอนแก่น ซึ่งได้รวบรวมไว้โดยเจ้าหน้าที่หมวดกลาง (เทศบาลเมืองขอนแก่น, 2514: 61, 66, 67, 68, 152, 156) ซึ่งมีข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับ การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ว่างสาธารณะของเมืองขอนแก่น ดังนี้

ก. เทศบัญญัติของเทศบาลเมืองขอนแก่น เรื่อง ควบคุมการก่อสร้างอาคาร พ.ศ. 2497

โดยอนุมัติของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 15 แห่งพระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้าง พ.ศ. 2479 เทศบาลเมืองขอนแก่น ตราเทศบัญญัติไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาเทศบาลเมืองขอนแก่น และโดยอนุมัติของผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเทศบัญญัติประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ว่างสาธารณะ ดังนี้

หมวดที่ 1 วิเคราะห์ศัพท์ ข้อ 4 (64) "ทางสาธารณะ" หมายความว่าที่ดินที่ประชาชนมีสิทธิใช้เป็นถนนได้ และ (66) "แนวถนน" หมายความว่า แนวเขตที่กำหนดไว้ให้เป็นแนวสาธารณะทางบก

หมวดที่ 5 ส่วนต่าง ๆ ของอาคาร ข้อ 43 อาคารที่อยู่ต่อเนื่องกับทางสาธารณะนั้น ถ้าเทศมนตรีเห็นสมควรจะอนุญาตให้ส่วนฐานรากซึ่งอยู่ใต้ดินของอาคารนั้นหลอมล้าเข้าไปในทางสาธารณะก็ได้ แต่ต้องไม่เกิน 100 เซนติเมตร และจะต้องไม่กีดขวางสิ่งปลูกสร้างที่มีอยู่ในทางสาธารณะนั้นแล้ว และระดับของส่วนฐานรากที่ยื่นออกมาในทางสาธารณะจะต้องไม่สูงกว่าระดับที่คณะเทศมนตรีกำหนดให้ ความลึกของฐานรากนั้นจะอยู่ในระดับใดให้คณะเทศมนตรีกำหนด

หมวดที่ 7 แนวอาคารและระยะต่าง ๆ

ข้อ 55 ห้ามมิให้บุคคลใดปลูกสร้างอาคารหรือส่วนของอาคาร ยื่นออกมาในหรือเหนือทางที่ดินสาธารณะ เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากคณะเทศมนตรีเป็นหนังสือ ซึ่งจะต้องไม่เกินกำหนดต่อไปนี้ สำหรับกันสาดขอพื้นชั้นแรกเหนือระดับถนน

ระยะยื่นของกันสาดไม่เกิน 200 เซนติเมตรจากผนัง

ระดับปลายของกันสาดไม่ต่ำกว่า 300 เซนติเมตร เหนือทางเท้า

ระยะยื่นของกันสาดจะต้องไม่เกินกำหนดของสูตรนี้ด้วย

$$ย. = \frac{ก. \times ร.}{10}$$

สำหรับส่วนปราณีตสถาปัตยกรรมของพื้นชั้นอื่น ๆ

ระยะยื่นของชายคาไม่เกิน 150 เซนติเมตรจากผนัง

ระยะยื่นของส่วนปราณีตสถาปัตยกรรม 120 เซนติเมตร จากผนัง

ระยะยื่นที่กล่าวนั้น จะต้องไม่เกินกำหนดของสูตรนี้ด้วย

$$ย. = \frac{ก. \times ร.}{20}$$

ให้ ย. = ระยะยื่นออกจากผนัง เป็นเซนติเมตร

ก. = ความกว้างของถนน เป็นเซนติเมตร

ร. = ระยะผนังอาคารจากแนวถนนเป็นเซนติเมตร

ข้อ 58 ห้ามมิให้ปลูกสร้างอาคารริมแนวทางสาธารณะ โดยมีระยะตั้งระหว่างพื้นดินถึงเพดานตรงยอดฝา หรือยอดผนังสูงเกินระดับ 40 เมตร ถึงแม้ว่าตรงนั้นจะเป็นถนนกว้างเท่าใดก็ตาม

ข้อ 59 อาคารที่ปลูกชิดกับที่ดินของผู้อื่น หรือชิดกับอาคารหลังหนึ่งนั้น ถ้ามีระยะห่างกัน

น้อยกว่า 200 เซนติเมตร สำหรับอาคาร 2 ชั้นลงมา หรือน้อยกว่า 300 เซนติเมตรสำหรับอาคารเกิน 2 ชั้นขึ้นไป ห้ามมิให้มีหน้าต่าง ประตู หรือช่องระบายลม ในด้านที่ติดกับเขตที่ดินหรืออาคารอื่นนั้น

อย่างไรก็ตามอาคารที่ปลูกชิดกับที่ดินของผู้อื่นนั้น จะมีระยะห่างจากที่ดินต่ำกว่า 50 เซนติเมตรไม่ได้ เว้นแต่ปลูกสร้างโดยการตกลงทำสัญญาร่วมกัน แต่ทั้งนี้ต้องไม่เสียประโยชน์ในทางสถาปัตยกรรม

ข้อ 60 อาคารประเภทต่าง ๆ จะต้องมิต่างปราศจากสิ่งปกคลุมไม่น้อยกว่าส่วนที่กำหนดไว้ต่อไปนี้

ก. อาคารที่พักอาศัย ห้องแถว หรือตึกแถว แต่ละหลังหรือห้อง ให้มิต่างอยู่ 30 ใน 100 ส่วนของพื้นที่

ข. อาคารพาณิชย์ โรงงานอุตสาหกรรม และอาคารสาธารณะ ให้มิต่างอยู่ 10 ใน 100 ส่วนของพื้นที่ เว้นแต่กรณีพิเศษที่การระบายลมและให้แสงสว่างเหมาะสมเพียงพอแล้ว คณะเทศมนตรีจะอนุมัติให้ปลูกสร้างโดยมิต่างเปล่าไม่น้อยกว่าสัดส่วนที่กำหนดก็ได้

ข้อ 61 ให้คณะเทศมนตรีมีอำนาจที่จะประกาศกำหนดชนิดของอาคารที่ปลูกสร้าง ริมถนนที่ระบุไว้ในประกาศให้จำเป็นต้องปลูกสร้างเป็นตึกแถว หรือห้องแถวแต่ชนิดเดียวได้

ข. เทศบัญญัติของเทศบาลเมืองขอนแก่น เรื่อง ตลาดสาธารณะ พ.ศ. 2511

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 44 แห่งพระราชบัญญัติสาธารณะสุข พ.ศ. 2484 และมาตรา 3 แห่ง พ.ร.บ. สาธารณะสุข (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2505 เทศบาลเมืองขอนแก่น ออกเทศบัญญัติไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาเทศบาลเมืองขอนแก่น และโดยอนุมัติของผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเทศบัญญัติประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ว่างสาธารณะ ได้แก่ ข้อ 5 ในกรณีที่พักงานท้องถื่นได้ให้เข้าตลาด หรือสถานที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของตลาดไปจัดทำ ให้นำคนคนนั้นดูแลตลาดในส่วนที่ตนได้เข้าไป และมีหน้าที่เหมือนหนึ่งผู้ดูแลตลาด เช่น (ข้อ 8) ต้องจัดให้มีส้วมที่ถูกต้องสุขลักษณะ, ต้องล้างตลาดอย่างน้อยวันละ 1 ครั้ง, มีโคมไฟส่องสว่างในเวลากลางคืน เป็นต้น และผู้ที่เข้าไปค้าขายในตลาดจะต้องมีใบอนุญาต (ข้อ 10)

ในพระราชบัญญัตินี้จะบังคับการเข้ามาใช้ประโยชน์กับผู้ค้าในเรื่องของความสะอาด และความปลอดภัยของพื้นที่ ส่วนประชาชนทั่วไปก็สามารถเข้ามาใช้พื้นที่ตลาดซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะแห่งหนึ่งของเมืองได้อย่างเสรี

ค. เทศบัญญัติของเทศบาลเมืองขอนแก่น เรื่อง ตลาดเอกชน พ.ศ. 2499

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 46 แห่งพระราชบัญญัติสาธารณะสุข พ.ศ. 2484 เทศ

บาลเมืองขอนแก่น ออกเทศบัญญัติไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาเทศบาลเมืองขอนแก่น และโดยอนุมัติของผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเทศบัญญัติประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ว่างสาธารณะ ดังนี้

ข้อ 6 สถานที่ตั้งของตลาด และการปลูกสร้างในสถานที่นั้น ต้องจัดให้ถูกสุขลักษณะ เช่น (3) มีรางระบายน้ำที่ทำด้วยวัสดุถาวรเพื่อระบายสู่รางระบายน้ำสาธารณะ, (4) จะต้องมียางเข้าของแสงและทางระบายลมได้เพียงพอ ตามความเห็นของเจ้าพนักงานสาธารณสุข, (5) ทางเดินระหว่างร้าน แทน หรือโต๊ะที่วางขายของต้องมีขนาดกว้างไม่น้อยกว่า 2 เมตร

ข้อ 19 ให้เปิดตลาดได้ตั้งแต่เวลา 04.00 น. และให้ปิดตลาดเมื่อถึงเวลา 20.00 น. เว้นแต่จะได้ออกกำหนดไว้เป็นอย่างอื่น ในใบอนุญาตให้ตั้งตลาด หรือได้รับอนุญาตจากพนักงานท้องถิ่นเป็นพิเศษ

๘. เทศบัญญัติของเทศบาลเมืองขอนแก่น เรื่อง ความคุมแผงลอย พ.ศ. 2486

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 48 แห่งพระราชบัญญัติสาธารณสุข พ.ศ. 2484 เทศบาลเมืองขอนแก่น ออกเทศบัญญัติไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาเทศบาลเมืองขอนแก่น และโดยอนุมัติของข้าหลวงประจำจังหวัด ดังนี้

ข้อ 3 ในเทศบัญญัตินี้ "แผงลอย" หมายความว่า ที่จัดไว้ในถนนสาธารณะ หรือที่สาธารณะรวมตลอดถึง อาคาร แคร่ แทน โต๊ะ แผง เสื่อ พื้นดิน เรือ หรือแพ สำหรับขายอาหาร น้ำแข็ง หรือสิ่งของอย่างอื่น

ข้อ 4 ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2495) ให้ยกเลิกความในข้อ 13 ให้ใช้คำต่อไปนี้แทน "ให้เปิดแผงลอยทำการค้าได้ตั้งแต่เวลา 04.00 น. ถึง 23.00 น. แต่ในโอกาสพิเศษเจ้าพนักงานท้องถิ่นจะอนุญาตหรือกำหนดเวลาอื่นตามที่เห็นสมควรก็ได้"

ข้อ 8 ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2495) ที่ตั้งแผงลอย และการสร้างแผงลอยต้องให้ถูกสุขลักษณะ เช่น (5) แผงลอยชนิดอาคาร แคร่ แทน โต๊ะ สำหรับวางของขาย ต้องทำด้วยวัสดุถาวร สูงจากพื้นดินไม่ต่ำกว่า 60 เซนติเมตร, (7) ทางเดินในระหว่างแผงลอยต้องมีขนาดกว้างไม่น้อยกว่า 2 เมตร

๙. เทศบัญญัติของเทศบาลเมืองขอนแก่น เรื่อง ความคุมผู้เร่ขาย พ.ศ. 2493

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 49 แห่งพระราชบัญญัติสาธารณสุข พ.ศ. 2484 เทศบาลเมืองขอนแก่น ออกเทศบัญญัติไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาเทศบาลเมืองขอนแก่น และโดยอนุมัติของข้าหลวงประจำจังหวัด ซึ่งเทศบัญญัติเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับกำรนำสินค้าต่าง ๆ ที่กำหนดไว้เข้าไปเร่ขายในพื้นที่ว่างของเมือง โดย (ข้อ 7) ให้จำแนกประเภทผู้เร่ขายตามลักษณะของสินค้า เป็นหกประเภท คือ

- 1) ผู้เร่ขายเนื้อสดต่าง ๆ เช่นเนื้อโค เนื้อสุกร ปลา หอย ฯลฯ

- 2) ผู้ขายอาหารสุกซึ่งผู้ซื้อบริโภค ได้ทันที ไม่ว่าจะปรุงไว้เสร็จแล้ว หรือจะปรุงขึ้นเมื่อมีผู้ซื้อ เช่น ข้าวแกง ก๋วยเตี๋ยว ขนมต่าง ๆ
- 3) ผู้ขายเครื่องดื่มต่าง ๆ เช่น ชา กาแฟ ไอศกรีม น้ำแข็ง น้ำหวาน ฯลฯ
- 4) ผู้ขายอาหารแห้ง เครื่องดื่ม หรือของหมักดอง เช่น หอม กระเทียม น้ำตาล กะปิ น้ำปลา หอยดอง เครื่องกระป๋อง ฯลฯ
- 5) ผู้ขายผักสด พืชสด และผลไม้
- 6) ผู้ขายสิ่งของต่าง ๆ นอกจากอาหาร

และในการขายของตามพื้นที่ต่าง ๆ ของเมืองขอนแก่นนั้น ได้กำหนดเวลาไว้อย่างชัดเจน คือ ตั้งแต่เวลา 04.00 น. ถึง 23.00 น. โดยเทศบัญญัติ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2496 (ข้อ 4) ผู้รับอนุญาตทำการขายได้ในระหว่างเวลา 04.00 ถึง 23.00 น. ซึ่งผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกสั่งพักใบอนุญาต คราวหนึ่งไม่เกิน 15 วัน และในกรณีที่ถูกสั่งพักใบอนุญาตสองครั้ง ก็จะถูกเพิกถอนใบอนุญาต

2.4.3 ปัญหาและ อุปสรรคในการพัฒนาพื้นที่ว่างในประเทศไทย

ภาพของปัญหาการพัฒนาพื้นที่ว่างสาธารณะของเมืองนั้น ในที่นี้จะพูดถึงใน 2 ระดับ คือ

ก. ในภาพรวมของการพัฒนาระดับประเทศ

สังคมเมืองของไทยในสมัยก่อนแนวคิดแบบทุนนิยมเข้ามา เป็นผลรวมของโลกทัศน์และความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยการสร้างสภาพแวดล้อมมีเป้าหมายเพื่อคนที่อยู่อาศัย ดังจะเห็นได้จากการสร้างเรือนที่ขยายออกจากสัดส่วนของมนุษย์ มีการจัดรูปร่าง ตำแหน่งและ พื้นที่ เพื่อตอบสนองการเคลื่อนไหว และอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ แม้แต่การวัดระยะต่าง ๆ ก็เป็นระบบ นิ้ว คืบ ศอก ทำให้การพัฒนาที่เกิดขึ้นได้สร้าง พื้นที่ว่างที่มีชีวิตชีวาและความหมาย เป็นพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยและมีความสัมพันธ์กับคนในระดับต่าง ๆ มีพื้นที่ว่างสำหรับปัจเจกชน พื้นที่สำหรับครอบครัว พื้นที่สำหรับกลุ่มละแวก พื้นที่สำหรับชุมชน พื้นที่ระดับย่านและเมืองที่เชื่อมชุมชนต่าง ๆ เข้าสู่ความสัมพันธ์ที่กว้างขวางและซับซ้อนขึ้นไปชนิดต่าง ๆ ของพื้นที่ และความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ชนิดต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตเมือง สามารถสะท้อนภาพระดับความสัมพันธ์ของชาวเมืองได้เป็นอย่างดี

ภาพของการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับทุนนิยม ได้ผ่านเข้ามาทำลายระบบของพื้นที่ว่างของเมืองลงไป วัตถุประสงค์หลักในการสร้างสภาพแวดล้อมทางกายภาพซึ่งเป็นปัญหาหลักที่สำคัญ ทำให้สภาพพื้นที่ว่างของเมืองที่มีชีวิตชีวาจางลง พร้อมกับการยื้อแย่งพื้นที่ของสังคมไปเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล มีการสร้างรั้วการเป็นอาณาเขตส่วนตัว พื้นที่ว่างในบ้านก็ไม่ดีทำให้เกิดเป็นพื้นที่ว่างที่ตายขึ้น อย่างเช่นกฎหมายที่

บังคับให้บ้านต้องล้อมรั้วในแถวถนนราชดำเนินเป็นแห่งแรกเป็นการตัดขาดบ้านแต่ละหลังออกจากกันและออกจากชุมชน และในขณะที่ทุนและสินค้าเข้ายึดพื้นที่กลางเมืองที่เคยเป็นแ่งของความสัมพันธ์ทางสังคมเอาไว้ ซึ่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นบริเวณกลางเมืองสมัยใหม่จะมีลักษณะแยกแยะเฉพาะกิจ และขาดความต่อเนื่อง สมาชิกก็ไม่ครบทุกวัย เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามกลไกของเศรษฐกิจเป็นหลัก ดังนั้นภาพของพื้นที่ว่างสาธารณะของเมืองในภาพรวมจึงถูกทำลายและยื้อแย่งไปเป็นที่ของเอกชนมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นสัญญาณอันตรายที่ชาวเมืองต้องให้ความสำคัญว่าจะเลือกเก็บรักษาพื้นที่ว่างของเมือง ตรงไหน อย่างไร ซึ่งไม่ใช่การปฏิเสธการพัฒนาทางวัตถุเลย

ข. ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาที่เกิดขึ้นในระดับเมืองและท้องถิ่น

การพัฒนาพื้นที่ว่างเพื่อให้เป็นพื้นที่ว่างที่มีชีวิตชีวา ดึงดูด และตอบสนองคนเมืองในระดับท้องถิ่นนั้น จะเสนอภาพของเมืองขอนแก่น ที่มีปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่และการใช้อย่างไม่เหมาะสม เช่น

- การก่อสร้างอาคารผิดเทศบัญญัติและรุกล้ำพื้นที่ว่างสาธารณะ
- การซื้อขายที่ดินของเอกชน มีการแบ่งแยกหักช่องทางกันไว้เป็นทางสาธารณะแคบ

เกินไปไม่ได้มาตรฐาน เป็นปัญหาถนนสาธารณะคับแคบ

- การไม่ปฏิบัติตามผังเมืองรวม ทำให้แหล่งอุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรมอยู่

ปะปนกันเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมา เช่น ในบริเวณริมบึงแก่นนคร ซึ่งมีทัศนียภาพที่สวยงามได้ถูกเอกชนยื้อแย่งเอาไปสร้างเป็น ห้องอาหาร คาเฟ่ อาบอบนวด เป็นต้น

- การจัดสร้างที่อยู่อาศัยไม่ปฏิบัติตามเทศบัญญัติควบคุมการก่อสร้าง ทำให้เกิด

เป็นแหล่งเสื่อมโทรม ยกแก่การพัฒนาในอนาคต